

UNIVERSITA KARLOVA
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
INSTITUT POLITOLOGICKÝCH STUDIÍ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Strana spravedlnosti a rozvoje (PJD).

Meze a možnosti demokratizace v Maroku.

Autor: Hana Oberpfalzerová

Vedoucí práce: PhDr. Blanka Knotková, PhD.

Praha 2006

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala sama a vyznačila v ní veškeré použité zdroje informací.

V Praze, 19. května 2004

Hana Oberpfalzerová
Hana Oberpfalzerová, v. r.

Poděkování

Ráda bych tímto poděkovala několika lidem, kteří mi pomáhali při vypracování mé bakalářské práce.

Můj veliký dík patří zejména odborníkovi na islamismus François Burgatovi za jeho cenné rady a za materiály, které mi poskytl.

Dále děkuji také Youssefu Naittaheenovi za jeho pomoc s překladem arabských textů, členu PJD Mohamedu Ajmahourovi za odpovědi na mé otázky a materiály, které mi zaslal a Šarífu Bahbouhovi za jeho pomoc s přepisem arabských slov do češtiny.

Za cenné rady vděčím také Jeanu-Claudu Santuccimu.

Největší dík patří konzultantce mé bakalářské práce, PhDr. Blance Knotkové-Čapkové za její ochotu a cenné připomínky k celkové koncepci i detailům práce.

V Praze, 18. května 2006

OBSAH

1. ÚVOD

- 1.1. Cíl a zdůvodnění práce1
- 1.2. Metodika a charakteristika použité literatury1
- 1.3. Úvod do problematiky2

2. ISLAMISMUS

- 2.1. Vztah islámu k pojmům politiky a demokracie5
- 2.2. Islamismus: Původ, vývoj a typologie6
- 2.3. Politický projekt islamistů. Islamismus a demokracie..... 9

3. POLITICKO-HISTORICKÝ VÝVOJ MAROKA

- 3.1. Teorie arabského autoritarismu. Politická sociologie marockého autoritářství 24
- 3.2. Politický systém současného Maroka 26

4. HISTORIE A SLOŽENÍ DNEŠNÍ PJD

- 4.1. Geneze a vývoj dnešní PJD32
- 4.2. Organizační struktura PJD.....43
- 4.3. Sociologie PJD 44
 - 4.3.1. Členská a voličská základna44
 - 4.3.2. Frakce a ideologické proudy v PJD 46
 - 4.3.3. Přední osobnosti PJD50

5. IDEOVÉ ZÁZEMÍ A PROFILACE

- 54
- 5.1. Politický program PJD56
- 5.2. Postoj PJD k otázce demokracie a lidských práv59
- 5.3. Ideová profilace PJD v souvislosti s důležitými tématy domácí a zahraniční politiky61

6. EXTERNÍ VZTAHY PJD A JEJÍ VNÍMÁNÍ ZVENČÍ

- 6.1. PJD a její spojenci64
- 6.2. PJD vnímaná zvenčí66

7. ZÁVĚR

- 7.1. Přítomnost a budoucnost marockého islamismu67

7.2. Kam míří PJD?68

7.3. Závěr: Potenciál PJD k demokratizaci Maroka70

8. RÉSUMÉ72

9. SEZNAM LITERATURY 74

1. ÚVOD

1.1. Cíl a zdůvodnění práce

Islamismus je bezesporu jedním z nejdiskutovanějších témat současné mezinárodní politiky. Právě proto jsem si vybrala jako téma své bakalářské práce jednu z jeho složek, a to marockou Stranu spravedlnosti a rozvoje (Parti de la justice et du développement – PJD).

Ve své práci se nejprve pokusím objasnit fenomén islamismu a jeho konkrétní projevy v Maroku, přičemž se soustředím na jeho umírněnou větev. Dále se budu zabývat politicko-historickým vývojem Maroka a legitimacy jeho politických institucí, jejichž pochopení je nezbytné pro další analýzu tématu. Poté budu analyzovat vlastní vývoj Strany spravedlnosti a rozvoje s důrazem na otázku, do jaké míry může tato přispět k demokratizaci Maroka. Tato práce je studií o jedné jediné politické straně, může však posloužit k analogické úvaze o šanci ostatních politických stran na demokratizaci země.

1.2. Metodika a charakteristika použité literatury

Při vypracování své práce jsem postupovala analytickou metodou, přičemž veškeré své závěry jsem doložila odkazy na práce známých odborníků - politologů a arabistů zabývajících se tématem. Ve své práci se budu vztahovat k pojmům "demokracie" a "demokratizace" Maroka. Jako demokracii pojmám ve své práci takový systém, který odpovídá teoriím fungování demokratických politických systémů v dílech A. Lijpharta a M. Nováka, tedy který disponuje svobodně fungujícími demokratickými institucemi volenými ve svobodných volbách.

Pokus o zařazení Maroka do kritérií teorií demokracie je však vzhledem ke specifitě této země příliš problematické a přesahuje rámec mé práce. Spokojím se s pojetím Maroka jako autoritářského režimu, který směřuje k jistým demokratickým změnám.

Při vypracování své práce jsem pracovala s velkým množstvím literatury odborné, periodické, i internetových zdrojů.

Pro vypracování teoretické politologické části práce mi posloužila zejména jak díla o fungování demokratických systémů M. Nováka, A. Lijpharta, syntézy teorií autoritarismu od S. Balíka a M. Kubáta a velká příručka o demokracii, totalitarismu a autoritarismu od V. Hlouška a L. Kopečka. Pro lepší porozumění teorii demokratické tranzice jsem použila knihu V. Dvořákové a J. Kunce. K objasnění původu marockého autoritarismu jsem použila dílo M. Tozyho a A. Hammoudího.

Teoretickou část týkající se islamismu jsem stavěla na názorech několika velkých autorit: L. Kropáčka, M. Mendela, O. Roye, G. Kepela, F. Burgata a dalších. Jejich přístupy k tématu jsem porovnávala se zvláštním důrazem na teorii umírněného proudu islamismu. Velkou službu mi prokázala syntéza *Západ a islamismus* od P. Barši, pracovala jsem také s knihou *Orientalismus* E. Saida.

Jako základní příručka pokud se týká Maroka mi posloužilo dílo *Monarchie et islam politique au Maroc*, které objasňuje původ a fungování mocenských struktur v Maroku, a jejich vztah k islamistickému hnutí.

Následující kapitoly týkající se PJD jsem zakládala na syntézách vypracovaných výzkumnými pracovníky zabývajícími se tématem. Jedná se především o odborné periodické zdroje, neboť Strana spravedlnosti a rozvoje je fenoménem čistě aktuálním a neustále se vyvíjejícím. Z monografií mi posloužila zejména díla Maliky Zeghal, Ignace Dalla a Ahmeda Chaaraniho. Argumentační linie v nich obsažené jsem rozšířila pomocí článků z marockého i zahraničního denního tisku a internetových zdrojů.

1.3. Úvod do problematiky

Pro pochopení kontextu, ve kterém se odehrávají veškeré politické i společenské procesy, je třeba znát původ legitimacy marocké monarchie. Marocký král odvozuje svůj rodokmen od proroka Muhammada. Nárokuje si titul "kníže věřících" (amír al mu'minín) a z tohoto titulu také monopol na náboženskou moc. Občané země jsou mu bezpodmínečně podřízeni v rámci tzv. "paktu poddanství" (*bay'a*). I přes probíhající demokratické reformy zůstává Maroko autoritářským státem, v němž král má neomezenou moc, pokud si to přeje. Politické strany a instituce jsou pouhým "pomocníkem" při spravování země, opravdová politická rozhodnutí však pramení z královského paláce a jeho mocenských kruhů zvaných "makhzen".

Pokud se týká marockého islamismu, vznikl proti zbytku arabského světa s jistým zpožděním. První významná islamistická hnutí, Jásínův Al-'Adl wal-Ihsan a

Aš-Šabíba al-islámíja se objevují až koncem 70. let. Ze štěpení Šabíby se později vyvinula další hnutí, mezi nimi také hnutí Jednota a reforma, které roku 1996 dostalo královský souhlas k integraci do politické strany, MPDC Abdelkríma Chátíba.

V důsledku relativní umírněnosti marockého islamismu a jeho distancování se od násilí se po dlouhou dobu hovořilo o tzv. "marocké výjimce" - skutečnosti, že Maroko nikdy nemělo vážné problémy s islamismem. Tato idyla byla narušena sebevražednými atentáty v Casablance ze 16. května 2003, které byly spáchány drobnými extrémistickými skupinami islamistů. Tradičním islamistickým hnutím se v antiislamistické kampani, která následovala, podařilo zachovat si svou tvář i lidovou podporu a dokázat, že za atentáty nenesou zodpovědnost.

V současné době existuje v Maroku několik desítek islamistických hnutí, přičemž islamismus neustále nabývá na síle a lidové podpoře. Nejsilnějším hnutím je tradičně hnutí šejcha Jásína, které stále odmítá integraci do politické soutěže. V parlamentu dýchá tradičním stranám na záda PJD, která je třetí nejsilnější stranou země. Vedle ní se v průběhu roku 2005 vytvořily dvě další islamistické strany, jejichž sílu prozatím nelze odhadnout.

Základní premisou, ze které jsem při vypracování své práce vycházela, je ta, že PJD je umírněnou islamistickou stranou, jejímž cílem je přispět k demokratizaci a společenskému a ekonomickému rozvoji země. Má k tomu poměrně značný potenciál, neboť se s odkazem na islámské hodnoty snaží udržovat silnou stranickou disciplínu a příkladné chování svých členů. Navíc disponuje velkou lidovou podporou: mezi lety 1998-2002 měla 14 parlamentních poslanců a od roku je třetí nejsilnější stranou Maroka a s jejím strhujícím úspěchem je třeba počítat i v nadcházejících volbách v roce 2007.

PJD se snaží prosazovat demokratické praktiky na marocké politické scéně, která je charakterizována autoritarismem, klientelismem, korupcí a dalšími patogenními jevy. Svou lidovou podporu čerpá také z neúspěchu tradičních politických stran, kterým se nepodařilo zásadním způsobem zlepšit ekonomickou a společenskou situaci Maroka. Je velmi pravděpodobné, že se PJD po příštích parlamentních volbách ocitne ve vládě. Velmi se však spekuluje o tom, zda má dostatečnou politickou zkušenost k tomu, aby dokázala řešit problémy země. Navíc se často pochybuje i o jejích pravých úmyslech: jakožto strana islamistická je podezřívána, že její umírněná rétorika je pouhým

pragmatismem, a že jí snaží zastřít pravý úmysl, kterým je nastolení islámského státu řízeného islámským právem – šarí'ou.

Odkud se tedy bere obrovská popularita islamismu v Maroku a odkud pramení velká lidová podpora islamistické politické strany? Jaký je tedy politický projekt PJD pro nadcházející roky? Jaká je skutečná role islámu v něm? Nesnaží se PJD nastolit islámský stát řízený náboženským právem – šarí'ou? Zvítězí PJD v nadcházejících volbách? Je skutečně schopna vládnout? Jak je vnímána ostatními politickými aktéry?

Tyto a další otázky podrobím ve své práci důkladnému rozboru a pokusím se na ně odpovědět.

Poznámka:

Při přepisování arabských slov do češtiny jsem použila zjednodušené transkripce na základě české výslovnosti, přičemž písmeno hamza na začátku slov jsem vypouštěla a uprostřed slov jsem jej spolu s písmenem 'ain (ع) přepisovala pomocí znaku "'". Tomuto přepisu porozumí jak znalec arabštiny, tak laik, jemuž bude čtení arabských názvů usnadněno.

2. ISLAMISMUS

2.1. Vztah islámu k pojmům politiky a demokracie

Islám je jedno ze tří světových monoteistických náboženství. Chápáno z pohledu muslimů, navazuje na křesťanství a židovství a završuje je, Mohamed je posledním prorokem a Korán posledním Božím slovem lidem seslaným až do konce světa. A protože člověk je stvořen k tomu, aby uctíval Boha, jeho život je řízen náboženskými pravidly a gesty, často do těch nejmenších detailů. A stejně tak je tomu i s koncepcí politiky v islámu. Pokusím se zhruba vystihnout to nejdůležitější pro charakterizování tohoto fenoménu. Nelze přitom však jednoznačně chápat islám jako jeden celek, jedno věčné a neměnné náboženství, neboť v něm existují tisíce různých interpretací.

Viděno očima muslimů, prorok Muhammad přinesl lidem návod na správný a bohulibý život na zemi. Základem byla koncepce islámské společnosti, ummy: tato společnost měla zahrnovat všechny muslimy. Muhammad byl tehdy jejím vůdcem. Politická rozhodnutí byla ve společnosti jeho doby činěna formou porady (šúrá), který obnáší povinnost konzultace před vynesením rozhodnutí. Nejvyšším a nedotknutelným zákonem byl zákon Boží, jehož prvním zdrojem byl korán, a poté sunna, tradice o skutcích a výrocih proroka Muhammada. Společnost, kterou Muhammad založil, byla velmi pokroková.¹ Rozmach islámu byl velký a rychlý (expanze do Sýrie, Iráku a severní Afriky). Prorok však poměrně záhy a nečekaně zemřel, aniž by kdy byl mluvil o svém nástupnictví. V tom okamžiku se muslimská komunita názorově rozdělila: na jedné straně stáli ti, kteří chtěli ustavit jeho nástupce, chalífu, a na druhé ti, kteří se domnívali, že nemají právo nového chalífu volit. Novým chalífou byl nakonec v rámci prvotní ummy zvolen Abú Bakr, proti čemuž se postavili stoupenci koncepce, že chalífou musí být Mohamedův pokrevní příbuzný. Tak vzniklo trvalé schisma sunnitě – ší'ité.

Sunnitský chalífát čítal po proroku Mohamedovi ještě čtyři tzv. pravověrné chalífy, poté však tento úřad upadl do chaosu a stal se dědictvím různých dynastií a nakonec seldžuckých Turků. Jedno však zůstalo: svrchovanost a nedotknutelnost Božího zákona, který musí být pramenem a základem veškerých zákonů stanovených lidmi.

¹ Islám přinesl oproti předchozí situaci mnohá práva ženám (respekt, právo dědit, zákaz zabíjení novorozeneých holčiček aj.) a postavil se proti otroctví. Do tehdejší polyteistické společnosti vnesl víru v jediného Boha, což vedlo ke konfliktům s nemuslimskými elitami.

Dále platí také koncepce šurá (konzultace), ať už byla či nebyla v historii respektována. Islámský svět je však nejednotný na velmi důležité otázce, zda je dovolen idžtihád, tj. exegeze náboženských textů.²

Muslimské společnosti si nikdy neprošly podobnou zkušeností rozsáhlých náboženských konfliktů náboženství s politikou, které po staletí soužily evropský kontinent (církvní versus světská moc), a tak v nich nikdy nedošlo k sekularizaci politického prostoru. Politika a náboženství spolu zůstávají ve většině muslimských společností neodlučitelně spjaty, násobeny silnou lidovou zbožností a respektem k tradici islámu. Proto v muslimském světě až do moderní doby nejsou ojedinělým jevem teokracie, tedy státní zřízení, ve kterých nedošlo k odloučení politické a náboženské moci, a které jsou nadále řízeny Božím zákonem (nejzářnějším příkladem je ší'itský Írán). V každé analýze muslimských společností je třeba brát toto na vědomí. Jak připomíná Edward Said ve své slavné knize *Orientalismus*, západní orientalisté vidí Východ a zejména islámský svět zcela zkresleně, neboť jej měří západními měřítky. Navíc evropská identita je považována za nadřazenou ostatním kulturám a národům světa, neboť byla po dlouhou dobu nad nimi v dominantním postavení. Said ve své knize varuje před takovými postoji a vyzývá západní společnost a vědu, aby smazaly smyšlený rozdíl mezi "Západem" a "Východem".³

2.2. Islamismus: Původ, vývoj a typologie

Islám je náboženství, ke kterému se dnes hlásí 1,5 miliardy věřících, a které má tradici dlouhou přes čtrnáct století. Nelze jej proto zaměňovat s islamismem, který je jevem posledních desetiletí 20. století, a který je hnutím politickým, jakousi obdobou evropského nacionalismu.

Termín "islamismus" však může odkazovat ještě na zcela odlišný význam: totiž, čeština na rozdíl od jiných jazyků slovem "islamista" někdy označuje odborníka na islám.

² Některé ze čtyř právních škol islámu jej dovolují, jiné ne. Roger Garaudy tvrdí, že idžtihád je v islámu dovolen, a že zakázán byl až autokratickými vládci muslimského impéria, aby si tak upevnili svou moc. Viz Garaudy, R., *Islam habite notre avenir*, Desclée de Brouwer, Tours 1981, s. 232

³ Said, E., *Orientalism. Western Conceptions of The Orient*, Penguin Books, London 1995

• **Vznik a vývojová stádia islamismu**

Vznik islamismu je důsledkem evropské kolonizace muslimských zemí. Evropané přinesli a často i vnucovali muslimům svou kulturu a způsob života. Tento proces postihl zejména kolonie, země pod pouhou protektorátní byly evropským vlivem ovlivněny méně (Maroko si díky tomu zachovalo své původní mocenské struktury i tradice).⁴

Prvotní obranou na toto odcizování muslimů jejich kultuře a náboženství byl **salafismus** (od arabského "salaf" – předkové).⁵

Později se toto hnutí politizovalo: vznikl **islamismus**. Toto hnutí bylo především politické, své cíle však hájilo na základě náboženské argumentace. Podle F. Burgata⁶ se islamismus dělí do tří fází:

První fáze byla generace islamistů bojující proti západnímu kolonialismu. Druhá fáze islamismu nastala po dekolonizaci islámských zemí. Tehdy se islamisté postavili proti zkaženým domácím politickým elitám, které si často počínali ještě hůře než kolonizátoři sami (Násirův Egypt a Muslimské bratrstvo, Bourghibovo Tunisko). Barša⁷ dodává, že arabské země po během boje za nezávislost a po něm aplikovaly ideje nacionalismu a socialismu. Mobilizační síla těchto hodnot se však brzy vyčerpala, na obzoru se nerýsovala žádná další alternativa. V šedesátých letech tak nastalé prázdno zabrali islamisté. Třetí generace, a k té se dostaneme níže, je současnou generací islamistů, která bojuje proti západnímu imperialismu a pronikání západní kultury v muslimském světě, a která se staví zejména proti zahraniční politice USA.

Francois Burgat zdůrazňuje, že islamismus není jevem pramenícím z náboženství, nýbrž ze světských příčin a okolností. Je podle něj "reinkarnací arabského nacionalismu"⁸ : je reakcí na napadení tradiční muslimské společnosti Západem, ne však proto, že je křesťanský, nýbrž že své křesťanství ztratil ve prospěch

⁴ Enhaili, A., Adda O., *Etat et islamisme au Maghreb*, in : Middle East Review of Intl. Affairs, vol. 7 no. 1, March 2003

⁵ Jednalo se o hnutí vzniklé na přelomu 19. a 20. století, které hlásalo návrat muslimů k víře a životnímu stylu jejich předků – šlo o to "očistit" islám od pozdějších náplav a mylných praktik.

⁶ Burgat, F., *La génération Al-Qaida: de l'imposition d'un ordre mondial contesté a l'internationalisation d'une résistance "islamique"* (partie 1/2), 2. listopadu 2004, www.oumma.com

⁷ Barša, P., *Západ a islamismus. Střet civilizací, nebo dialog kultur?*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2001

⁸ Burgat, F., *Face to Face with Political Islam*, I. B. Tauris, New York 2003

materialismu. Islamismus nabídl muslimským populacím cestu znovuočlivení se od Západu a všeho, co s sebou přinesl.⁹ Burgat navíc upozorňuje na obrovskou různorodost islamistických hnutí, z nichž zdaleka ne všechna se uzavírají idejím modernity a demokracie, a že tyto postoje se mohou ještě dále vyvíjet k větší otevřenosti.

Barša dodává, že i když je islamismus svým způsobem návratem zpět, je bezpochyby zakotven v modernitě tím, že se ze způsobu náboženského myšlení stává politickým programem.

• Typologie současného islamismu:

Amr Hamzawy z amerického výzkumného centra Carnegie Endowment for International Peace¹⁰ rozděluje současná sunnitská islamistická hnutí do tří základních skupin.¹¹ Této klasifikace se pro jednoduchost ve své práci přidržím i já:

Militantní islamismus: Snaží se prosadit svůj projekt pomocí násilí. Spadají do něj zejména mezinárodní islamistické sítě jako Al-Qaida či lokální islamistická hnutí jako egyptská Al-Džama'a al-islámíja či skupiny hlásající ozbrojený "džihád" (chápaný jako svatá válka).

Nejradikálnější křídlo současného islamismu, které F. Burgat nazývá "Generace Al-Qaida" upřednostňuje jako svou metodu jednoduše ozbrojený boj. F. Burgat soudí, že je to proto, že tito islamisté považují všechny ostatní prostředky za zdiskreditované (integrace egyptského Muslimského bratrstva¹² do politiky). Čím dál ostřeji se přitom staví proti těm, kteří nejsou příslušníky muslimské komunity, přičemž do kategorie "kufar" označuje nejen nemuslimy, ale i veškerou opozici, která se jí staví, a všechny, kteří přistoupili na "bezbožný" demokratický princip, a to včetně jiných islamistických hnutí).

⁹ F. Burgat upozorňuje, že požadavky islamistů jsou spíše politické než náboženské povahy a nelze vysvětlovat svatými náboženskými texty: "Korán nemůže 'vysvětlit' Usámu Bin Ládina o nic víc než Bible může 'vysvětlit' hnutí IRA." (Burgat, F., *Face to Face with Political Islam*, s. 6) Při analýze islamismu tedy nesmíme přeceňovat faktor náboženství.

¹⁰ Hamzawy, *Key to Arab Reform: Moderate Islamists*, The Carnegie Endowment for International Peace, www.carnegieendowment.org, 2005

¹¹ Ší'itský islamismus je daleko méně fragmentovaný než sunnitský a většinou je soustředěn na obranu ší'itské komunity v jednom konkrétním národním státě

¹² Islamistické hnutí založené roku 1928 v Egyptě. Jeho zakladatelem byl Hassan al-Banná. Po období ilegální existence bylo integrováno do politické soutěže

Misionářský islamismus zahrnuje náboženská hnutí snažící se o konverzi chápanou jako vyzývání muslimů k intenzivnějšímu praktikování náboženství. Patří sem především Džama'at-Tabligh wad-Dawa¹³ či salafistická hnutí.

Třetí větví islamismu je podle Carnegie Endowment **Umírněný islamismus**, jímž se podrobně budu zabývat v následující podkapitole.

2.3. Politický projekt islamistů. Islamismus a demokracie.

Francois Burgat upozorňuje západní společnost na nutnost rozlišování mezi jednotlivými proudy islamismu. Islamisté sice používají islámskou slovní zásobu, agenda je však víceméně čistě politická. Za klíčový společný jmenovatel všech proudů islamismu považuje Burgat identitární linii obrany proti Západu. Ta totiž perfektně vysvětluje, proč odkaz na islám vzbudil u širokých vrstev obyvatelstva daleko větší pozornost, než "sekulární" arabský nacionalismus.

• **Revoluční utopie islamistů**

Islamismus je hnutím, které se snaží o islamizaci politického prostoru. Nespokojí se s pouhou islamizací individua: povětšinou soudí, že člověk se nemůže stát vzorným muslimem bez nastolení islámské politické moci. Tlak institucí na jednotlivce je nezbytný.¹⁴ Proto se islamisté snažili a snaží získat politickou moc a zavést islámské zákonodárství, tzv. šarí'u. Konečným cílem je znovusjednocení všech muslimů pod vlajkou islámu.¹⁵ Odmítají přitom veškerá štěpení ve společnosti: rozdílnost neberou jako sociologický fakt, nýbrž jako hřích.

Olivier Roy a Patrick Haenni spolu s Gillesem Kepelem¹⁶ a dalšími odborníky jsou zastánci teorie tzv. **post-islamismu**. Ta spočívá v domněnce, že islamismus ztroskotal ve svém úsilí o nastolení islámského státu, neboť cesta k němu je příliš obtížná a nutí islamisty reformulovat svou politiku, což je oslabí. Totiž, stát může islamisty buďto

¹³ misionářské hnutí založené ve 40. letech v Indii, které se rozšířilo do mnoha zemí světa

¹⁴ Roy, O., *L'échec de l'islam politique*, Editions du Seuil, Paris 1992

¹⁵ Roy podotýká, že ideální islámskou společností byla pro islamisty muslimská umma do konce vlády čtyř pravověrných chalífů. Poté se rozpadla na vícero států a její noví chalífové byli zkažení. Tím se podle islamistů dostala zpět do období džáhilije (nevědomosti – termín označuje dobu předislámskou), čímž pádem odmítají veškerou pozdější islámskou kulturu

¹⁶ Roy, O., Haenni, P., *Post-islamisme*, in: REMMM, 1999.; Olivier Roy, *L'Echec de l'Islam politique*, 1992, Kepele, G., *Jihad. Expansion et déclin de l'islamisme*, Gallimard, Paris 2000

potlačit, což arabské režimy s oblibou dělají pomocí armády, anebo je integrovat do politické hry. Vstupem do politiky jsou islamisté banalizováni a zneškodněni.¹⁷

Éra post-islamismu se mimoto vyznačuje odloučením islámu od politiky, čímž se vytváří jistý sekulární prostor.

Konec islamismu vede podle Roye k neo-fundamentalismu a jeho revoluční program je nahrazen požadavkem zavedení šarí'y do státního zákonodárství.¹⁸ Šarí'a je hledáním ztraceného smyslu, neboť sama definice islámského státu je nemožná.

Roy podotýká, že islamismus není triumfem náboženství, ale politiky. Je neschopný vytvořit kulturu a místo toho ji nahrazuje striktním respektem doslova pojatých náboženských předpisů. Liberální islamisté naopak kladou důraz na individuální etiku a volnější výklad náboženství. Krize islamismu se projevuje také v jeho desideologizaci, která otevírá prostor pro islamizaci života společnosti. Mnozí se soukromé náboženské školy a úlohu tradičních islámských učenců přebírají polovzdělaní lidé, často také samouci. Každý si nárokuje tu správnou interpretaci náboženství, svrchované náboženské autority neexistují.

Roy soudí, že překážkou demokracie nejsou ani tak sami islamisté, jako konzervativní laické elity, které udržují autoritářské režimy a potlačují veškerou opozici.

Koncepci post-islamismu oponuje F. Burgat, který tvrdí, že čas post-islamismu ještě nenadešel. Konstatuje, že islamismus i v současné době svým politickým projektem mobilizuje lidové masy, a že cesta k islámskému státu není ještě zcela zavřená.¹⁹

Současnou paralelou islamismu je fundamentalismus, o kterém se často mluví v souvislosti s islámem, a který však nemá politické ambice. Luboš Kropáček podotýká, že toto slovo se rozšířilo jako „*označení hnutí, které počátkem našeho století navázalo v protestantských církvích v USA na očekávání brzkého příchodu Kristovy tisícileté říše. (...) Nejzávažnějším nedostatkem tohoto hnutí bylo a zůstalo jeho negativní zaměření, odmítající jakýkoliv dialog či snahu o porozumění s měnícím se kulturním prostředím.*“ Fundamentalisté si přitom často nárokuje vlastní

¹⁷ Banalizací je zde myšleno zkompromitování islamistů pomocí politických kompromisů a korupce. Tato banalizace však vyžaduje určitou míru demokracie či otevřenosti politického režimu, což je v arabském světě jevem poměrně vzácným.

¹⁸ Druhým požadavkem bývá právo na odpor ve jménu šarí'y proti veškerým soudním rozhodnutím, který prakticky zbavuje pozitivní právo jeho obsahu. Šarí'a podle Roye a Haenniho není právním systémem, neboť je zcela nekompatibilní s právním státem: nezná totiž některé moderní principy jako národnost a nutí stát vzdát se části své suverenity ve prospěch suverenity Božího zákona. Striktní uplatnění šarí'y je tedy na úkor státního politického zřízení (viz režim Talibanu v Afghánistánu 90. let).

¹⁹ Burgat, F., *cit. d.*(2003)

pravdy a vyznačují se velkou netolerancí. Vymezení islámského fundamentalismu je však dosti nejasné. Ústředním bodem rétoriky islámských fundamentalistů je odmítání průniku cizích kulturních prvků a globalizace do muslimských společností.²⁰

• Umírněný islamismus: klíč k demokratizaci arabského světa?

Amr Hamzawy²¹ upozorňuje na klíčovou roli umírněných islamistických hnutí v demokratizačním procesu arabského světa.²² Říká, že Západ nečiní rozdíl mezi jednotlivými proudy islamismu. Po dlouhou dobu pomáhal arabským státům potlačovat islamistická hnutí, jejichž nástup k moci byl pro ně "noční můrou". Hamzawy zdůrazňuje, že islamismus zaznamenal značně pozitivní vývoj, a že jeho umírněný proud²³ v současnosti nepředstavuje vážnější nebezpečí. Tvrdí, že je třeba jej podporovat a využít v demokratizačním procesu arabského světa, neboť pouze islamisté mají z celého opozičního spektra širokou lidovou podporu. Sekulární hnutí arabských liberálů mají velkou podporu na Západě, doma jsou však spíše marginální. *"Umírnění islamisté jsou dobře implantováni ve společenské a kulturní struktuře arabských zemí. A právě proto, že jsou islamisté tolik populární, se je vládnoucí režimy snaží potlačit či asimilovat."* Ti se ostatně od svých sekulárních protějšků svými cíly příliš neliší. Umírněný proud podle Hamzawyho *"vylučuje radikální strategie jako možnosti politické transformace a spatřuje postupné demokratické reformy jako jedinou schůdnou cestu odporu proti autoritářským režimům arabského světa v budoucnosti."*²⁴ Umírněný islamismus silně inklinuje k hodnotám demokracie, právního státu a nenásilí.²⁵ Nelze však očekávat, že se islamisté vzdají důrazu na náboženství, neboť právě on jim zajišťuje širokou popularitu u lidových vrstev. Islamisté však stále zaujímají některé neliberální postoje, což nelze

²⁰ Kropáček, L., *Islámský fundamentalismus*, Vyšehrad, Praha 1996, s. 11-12

²¹ významný egyptský politolog pracující pro německou vládu a výzkumný odborník institutu The Carnegie Endowment for International Peace

²² Hamzawy, A., *The Key to Arab Reform: Moderate Islamists*, The Carnegie Endowment for International Peace, www.carnegieendowment.org

²³ Hamzawy sem řadí zejména marockou PJD, tureckou Stranu spravedlnosti a rozvoje, jordánskou Frontu islámské akce, egyptské Muslimské bratrstvo a jeho zahraniční větve a další islamistická hnutí v Jemenu či Kuwaitu

²⁴ Hamzawy jako jeho typické představitele uvádí mimo jiné marockou Stranu spravedlnosti a rozvoje a egyptské Muslimské bratrstvo

²⁵ Hamzawy připouští, že tento přístup je relativně nový: ještě v 90. letech islamisté myšlenku demokratické vlády neakceptovali. Neúspěch snah islamistických hnutí po "islámské" transformaci politických režimů vedl k revizionistickému trendu (zejména po 11. září 2001), které islamisty přivedly k akceptaci hodnot demokracie. Islamisté i nadále volají po ustavení islámských států, ale jde spíše pouze o symbolickou rétoriku. Opravdovou prioritou jsou pro ně liberální a demokratické reformy. Utopie islámského státu má být realizována pomocí demokracie, právního státu a respektu lidských práv.

ignorovat.²⁶ Otevírání se islamitických hnutí demokracii nebude snadným procesem, avšak je třeba dát jim možnost vstoupit do politiky a podílet se na správě veřejných věcí a konfrontovat je tak s politickou realitou. Jejich vyloučení a represe může vést jedině k jejich radikalizaci a k násilí.

Sekulární opozice se sblíží s islamistickou a pomalu tak vznikají sekulárně-náboženské aliance za demokracii. Hamzawy podotýká: *"V současnosti vyloučení nenásilných islamistických hnutí z politické sféry vede pouze k oslabení šanci na demokratickou transformaci v regionu (arabském světě) (...) Platformy demokratické opozice jsou zdaleka efektivnější s účastí islamistů než bez ní."*²⁷ Pokud tedy chtějí USA a Evropa přispět k demokratizaci arabského světa, mohou tak učinit jedině prostřednictvím podpory domácí opozice proti arabským režimům. Měly by přitom zapomenout na úvahy o rozdílu mezi umírněnou rétorikou islamistů a jejich postranních úmyslech, neboť to je podle Hamzawyho zastaralý přístup, který musí být revidován na základě vývoje islamistických hnutí v posledních letech.

S Hamzawyho přístupem se mezi jinými odborníky identifikuje také F. Burgat.²⁸

2.4. Marocký islamismus

Marocký islamismus je v porovnání s islamismem v ostatních arabských zemích velmi specifický. Až do nedávna se hovořilo o tzv. "marocké výjimce", která spočívala v tom, že Maroko jako jedna z mála zemí arabského světa nemá, anebo alespoň donedávna neměla, významný islamistický proud, ani se její islamisté neuchylovali k násilí. Mimoto se marocký islamismus vesměs distancuje od mezinárodního a zahraničních islamistických myslitelů vůbec.

Nenásilnost marockého islamismu připisoval Tozy ve svém rozhovoru z roku 2000 *"velké opatrnosti státu, zejména po pokusech o státní převrat"* zároveň s *"politikou, která se vždy pečlivě vyhýbala vytváření mučedníků."* Ačkoli však marocký islamismus velmi záhy odsoudil násilí, daleko obtížněji se dokázal *"distancovat od násilných akcí vedených ostatními islamistickými skupinami v cizích zemích."*²⁹

²⁶ Jedná se zejména o otázky rovnosti pohlaví, práv nemuslimských menšin, náboženské svobody a vzdělávacího systému. Tyto postoje se však vyvíjejí a budou dále vyvíjet k větší otevřenosti.)

²⁷ Hamzawy, A., cit. d.

²⁸ Korespondence s F. Burgatem, březen 2006

²⁹ Lagarde, D., Lagarde, D., Mohamed Tozy. Où vont les islamistes?, L'Express, 16.11.2000

- Od počátků islamismu v Maroku do 90. let

Předchůdcem marockého islamismu byl salafismus, který byl sám o sobě "domorodou" reakcí na evropskou kolonizaci Maroka a změny s ní spojené. Stejně jako v ostatních zemích arabsko-islámského světa se náboženství zdá být hlavní složkou identity obyvatel. Ta byla potlačena či porušena evropskou kolonizací, a proto si její osud vzali do rukou islamisté. Náboženství přitom bylo tlačeno do veřejné a politické sféry. V Maroku však kromě oficiálního islámu existují i další formy lidové zbožnosti. Ortodoxní islámské praktiky se mísí s lidovými zvyklostmi, které islámu často i odporují (uctívání světců, magie, věšteství aj.) (*pozn. Maroko čítá několik tisíc světců (místních, regionálních, národních)*).

Hlavním obráncem marocké identity a nezávislosti se stala strana Istiqlál, která ve své ideologii mísila nacionalismus se salafismem. Snažila se prosadit jistou formu islamismu a v rámci své salafistické tendence vymýtit "neislámské" lidové praktiky, avšak marocký král tomu zabránil.

Je zajímavé, že marocký islamismus jen velmi málo podlehl zahraničním ideovým vlivům. Byl lehce ovlivněn myšlením Muslimského bratrstva, jehož členové sem přišli koncem 70. let, avšak nenašli si mnoho stoupců. Na marockém islamismu se částečně promítl vliv íránské islámské revoluce, která představovala první úspěšnou realizaci projektu islámského státu. Ideové výměny se zahraničním islamismem však zůstávají velmi nepatrné.

Prvním islamistickým hnutím v Maroku je hnutí šejcha Jásína, *Al-'Adl wal-Ihsán*, jehož počátky se datují teprve do druhé poloviny 70. let. Zhruba v té době se také rodí počátky zcela odlišného a extremistického *Aš-Šabíba al-islámíja* (Hnutí islámské mládeže), jehož štěpením pak vznikly další a další skupiny. Z jedné z nich se vyvinula také dnešní PJD, donedávna jediná politická strana Maroka. Marocká vláda využívala islamisty k boji proti pronikání komunismu, což islamisté činili poměrně ochotně. K ostrým bojům došlo zejména uvnitř studentských odborů, které na přelomu 80. a 90. let islamisté zcela ovládli.³⁰ Na následujících řádkách se pokusím popsat postupný vývoj islamistických hnutí v Maroku.

³⁰ Tozy, M., *Monarchie et islam politique au Maroc*, Presses de Sciences Po, Paris 1997

• Al-'Adl wal-Ihsán

Zakladatelem Al-'Adl wa-l-Ihsan ³¹ je šejch **Abdessalam Jásín** (Abdessalam Yassine), Berber šarífského a idrisidského původu (potomek proroka Mohameda a jedné z dynastií, které vládly Maroku). Narodil se roku 1928 a je islámským učencem. V roce 1965 se mu dostalo mystické vize, v jejímž důsledku se stal členem súfijského bratrstva „budšíšija“. Blízce se spřátelil s jeho šejchem, který však za několik let zemřel. Jásín kvůli sporům s jeho nástupcem, načež v roce 1974 z bratrstva odešel a rozhodl se založit si vlastní skupinu příznivců.

S několika členy bratrstva "budšíšija" pak sepsal slavný dopis adresovaný marockému králi Hassanu II, *L'islam ou le déluge* („Islám či potopa“). Text dopisu upozorňoval na odklánění se soudobého světa od islámu.³²

1000 exemplářů dopisu bylo tajně distribuováno významným osobnostem Maroka. Autoři dopisu byli vzápětí zatčeni a vězněni. Jásín poté strávil dva roky v psychiatrické léčebně a jeden ve vězení. Z vězení byl propuštěn v březnu 1978. Začal vydávat vlastní časopis Al-Džama'a (Společnost), a v roce 1981 založil také asociaci nazvanou Usrat al-Džama'a (Rodina Společnosti), jakýsi zárodek budoucího Al-'Adl wal-Ihsán. Jásínův časopis byl několikrát zakázán a jeho autor roku 1984 opět uvězněn. Jeho hnutí bylo tehdy ještě marginální a nikdo mu nevěnoval větší pozornost. Demonstrace za Jásínovo propuštění však manifestovaly opravdovou sílu Džama'y.

Roku 1987 založil Jásín hnutí Usrat Al-'Adl wal-Ihsán. Jeho legalizace však byla marockými autoritami odmítnuta. Od konce roku 1989 až do roku 2000 byl v domácím vězení v Salé. (Důvodem jeho uvěznění bylo to, že se během Války v Zálivu vyjádřil ve prospěch Saddáma Husajna) Právě tehdy získal obrovskou popularitu a dostalo se mu aury světce. Jásín byl propuštěn až mladým králem

³¹ Název Al-'Adl wal-Ihsan je běžně překládán jako "Spravedlnost a dobročinnost", Jásín však druhý z termínů překládá jako "spiritualita" či "dar ze sebe": jedná se o etapu pokroku súfijského žáka, která je podmínkou poznání Boha.. Tozy, M., tamtéž

³² Pro Jásína tato epištola navazovala na tradici písemných rad, které maročtí ulamové předávali králi v minulých stoletích, a ve kterých se nemuseli bát říkat pravdu. Jásín v ní evokoval svůj vznešený původ potomka proroka Muhammada a krále oslovoval jako svého "bratrance". Implicitně naznačil své nástupnické právo na marocký trůn, dále však nezacházel. V dopisu kladl podmínky spásy země: radil králi, aby se odchýlil od nemuslimských vzorů, které napodoboval, a ustavil stát podle muslimských zvyklostí, řízený dobrým králem a radou ulamů. Požadoval také nahrazení jednostranné a vynucené poddanosti (bay'a) ve prospěch dvoustranné smlouvy (mubaya'a), čímž si král měl zasloužit novou a opravdovou legitimitu. Dále Jásín požaduje, aby se král omluvil za své chyby a odchýlení se od pravého islámu a napravil je. Dále se král měl omluvit za své chyby a napravit je. Politické strany měly být zrušeny a nahrazeny jakýmsi utopickým konceptem vojenské rady, zvolené islámskými duchovními. (Tozy, M., tamtéž

Muhammadem VI. jemuž brzy nato adresoval memorandum nazvané "*A qui de droit*" (Komu patří právo), ve kterém krále žádá, aby vykoupil svého otce z pekelných muk tím, že vrátí lidu statky, které mu právem patří, tedy královské jmění, které se podle Jásína rovnalo marockému státnímu dluhu. V tomto dopise Jásín mimo jiné popírá králův titul knížete věřících a implicitně zopakoval své potenciální právo na marocký trůn. Král na dopis nereagoval.

V současné době má jeho hnutí mezi třiceti a padesáti tisíci příznivců, mezi něž nepatří jen prostí lidé, ale také advokáti, lékaři, učitelé či inženýři. Obrovská Jásínova popularita vedla ke vzniku jakéhosi kultu šejchovy osobnosti.³³ Hnutí je silně hierarchizováno a Jásín v něm má prakticky neomezenou moc.³⁴ Zvláštním způsobem se zaměřuje na studenty: je prostřednictvím buněk implantováno nejen na univerzitách, ale i na gymnáziích a mezi učiteli.

Za zvláštní zmínku stojí Jásínovo politické myšlení, kterému se Jásín začal věnovat již v 80. letech. Obviňoval krále Hassana II. z tehdejší hluboké ekonomické, společenské a politické krize. Mohamed VI. je podle něj nevinný, avšak Jásín po něm prostřednictvím svého memoranda z roku 1999 vyžaduje, aby použil královský majetek k vyplacení zahraničního dluhu země.

V 70. letech zpochybňoval legitimitu marocké monarchie a titul krále jako knížete věřících, a považoval monarchii za prohřešující se proti islámu. Za jedinou legitimní formu politického zřízení tehdy považoval znovunastolení chalífátu. Dnes je již méně naivní a její legitimitu marockého krále nepopírá, avšak žádá od Muhammada VI. zásadní politické změny ve smyslu demokracie. Některé principy demokracie považuje za užitečné. Ale mluví spíše o jakési islámské demokracii a o principu šurá (konzultace). Politický pluralismus a demokracii akceptuje, avšak *pouze "provizorně a jen do brzkého nastolení islámské moci."*³⁵

³³ Traduje se, že Jásín má mystické vize, dokáže procházet zdi či léčit nemoci. Jeho myšlenky a výroky jsou jeho stoupenci pečlivě zaznamenávány a obíhají jednak v tištěné podobě či na kazetách, jednak také na internetu. Mezi více než třicet tisíc Jásínových stoupenců existují dokonce i „misionáři“, kteří šíří Jásínovo slovo.

³⁴ Má velmi propracovanou pyramidální strukturu a dvě úrovně činnosti: veřejnou a tajnou. Podmínkou zaslíbení do té druhé je jakási "bezpečnostní prověrka" (Tozy, M., cit. d., 1997) Jeho praktiky jsou z velké části založeny na mystice a sufismu Asociace má také jakýsi vzdělávací systém, který je směsicí studia doktríny hnutí (Jásínova myšlení), mystiky a náboženské praxe a dává jen velmi málo prostoru k individuální iniciativě a samostatnému myšlení. Důležitou praktikou hnutí jsou meditační exkurze mimo město.

³⁵ Tozy, M., tamtéž, s. 210

Je nutné podotknout, že i přes veškerou radikálnost svých myšlenek Jásín nikdy nevyzýval k násilí. Jde mu o naplnění svého projektu pomocí úsilí na rovině politické. Vůdčí ideologií má přitom být směs myšlenek sufismu s politickým myšlením egyptského Muslimského bratrstva. Někteří znalci však tvrdí, že jeho pacifistická rétorika je pouhou zástěrkou, pouhou strategií skrývajícím úmysl v případě nutnosti se k násilí uchýlit.³⁶

Al-'Adl wal-Ihsán je nejsilnějším a nejlépe implantovaným islamistickým proudem Maroka. Vzhledem k Jásínově pokročilému věku je však budoucnost hnutí nejistá.³⁷

Je však dosti pravděpodobné, že vůdcem hnutí se po Jásínově smrti stane jeho dcera, Nadia Jásín³⁸, která je velmi cílevědomá a dynamická a s největší pravděpodobností přivede Al-'Adl wal-Ihsán ke vstupu do politiky.³⁹ Mohamed Tozy se domnívá, že si Jásín sám pokazil svůj potenciální vstup do politiky svou arogancí, vydáním memoranda "A qui de droit" a odmítáním vstupu do voleb. Vznik politické strany Al-'Adl wal-Ihsán není v nadcházejících letech či alespoň desetiletích zdaleka vyloučen.

• **Aš-Šabíba al-islámíja**

V sedmdesátých letech vedle hnutí šejcha Jásína vzniká také druhý a zcela odlišný islamistický proud. Je jím tajná islamistická organizace zvaná *Aš-šabíba al-islámíja* založená a vedená Abdelkarímem Motím, extremistické a paramilitární hnutí, které se ostře stavělo proti pronikání komunismu a socialismu. Právě pro svůj vyhraněný odpor proti komunismu bylo tolerováno, neřkuli oficiálně podporováno králem. Často docházelo ke srážkám mezi šabíbisty a levicovými studenty. Tyto boje se odehrávaly zejména v lůně studentských odborových organizací. Mezi členy Šabíby figurovali i někteří dnešní členové PJD (A. Benkíran, A. Baha, S. Othmání)

Šabíba legalizovaná teprve v listopadu 1972 byla opět rozpuštěna v roce 1976 po pouhých čtyřech letech oficiální existence. Přispěl k tomu fakt, že někteří z jejích členů byli zapleteni do vraždy levicového odboráře Omara Bendželúna (Omar Benjelloun).

³⁶ Chaarani, A., *La mouvance islamiste au Maroc. Du 11. septembre 2001 aux attentats de Casablanca du 16. mai 2003*, Karthala, Paris 2004

³⁷ Mohamed Tozy se ještě v roce 2000 domníval, že Jásínovo hnutí nepředstavuje vážné nebezpečí pro marocký stát, a že po smrti svého duchovního vůdce se rozpustí. (Lagarde, D., cit. d.)

³⁸ Tento akt je Jásínovou dynastickou politikou, nikoli dokladem zlepšení postavení žen.

³⁹ Velká část členů JAI má chuť vstoupit do politiky a vytváří na Jásína nátlak, aby tak učinil. Na obranu si Jásín zajistil ještě pevnější kontrolu nad asociací.

Pronásledování, které postihlo Šabíbu po roce 1976 a vliv íránské revoluce vede ke **štěpení hnutí**. Skupina, která se postavila proti starému vedení organizace, se integrovala do radikálních islamistických hnutí či di Jásínova Al-'Adlu. Druhou skupinou byli lojalisté, kteří zůstali věrní Motí'mu. Většina těchto šabíbigů pak vytvořila hnutí Al-Isláh wat-Tadždíd v roce 1981. Třetí skupina, neutrální členové, se integrovali se do lokálních náboženských asociací. Dvě z nich se pak sjednotily v novém sdružení nazvaném *Asociace islámského růstu* vytvořeném v dubnu 1994.

Lojalisté a neutrální členové bývalé Šabíby v roce 1982 založí organizaci zvanou **Džama'a al-islámíja** (Islámská komunita), která se později přemění v asociaci **Al-Islah wat-Tadždíd** (Reforma a obnova). Ta bude usilovat o politickou legalizaci až do roku 1996, kdy dostane královský souhlas k integraci do marginální berberistické strany Dr. Abdelkríma Chátiba zvané **Lidové demokratické a ústavní hnutí** (Mouvement populaire démocratique et constitutionnel – MPDC). Vstup islamistů dodal MPDC novou dynamiku a podporu voličů, což se projevilo ziskem 9 poslaneckých mandátů ve volbách 1997. O rok později se strana přejmenovala na **Stranu spravedlnosti a rozvoje**. O tomto vývoji bude obšírněji pojednáno v kapitole věnované historii PJD.

• **Nové islamistické politické strany**

Další hnutí marockého islamismu jsou zdaleka méně významná. Pokusím se uvést výčet těch nejdůležitějších z nich.

Během roku 2005 vznikly dvě další islamistické strany. Tou první je **Al-Yakada wal-Fadíla** (Bdělost a ctnost).⁴⁰ Toto hnutí vzniklo původně v lůně PJD jako sdružení bývalých členů MPDC, kteří byli silně nespokojeni s přílišným vlivem MUR. Jejím vůdcem se stal Mohamed Chálidí. Šlo mu také o zachování kvóty pro bývalé členy MPDC. Vzhledem k nelepšící se situaci se Chalidí rozhodl vytvořit si svou vlastní stranu. V prosinci 2005 byl zbaven svých funkcí, což PJD oficiálně argumentovalo tím, že Chalidí nevyrovnal své finanční závazky vůči straně. Právě v tu dobu vyšlo komuniké o zřízení nové politické strany s názvem Hizb Nahda wal-Fadíla (Obrození a ctnost), jejíž přípravná komise byla řízena Chalidím.

Strana se snaží být pojítkem a prostředníkem mezi všemi politickými aktéry Maroka, a situovat se mezi PJD (dle islamistických kritérií pravicovou) a (levicový) Badíl al-Hadárí. Chce být nositelem civilizačního projektu modernizace a demokratizace,

⁴⁰ El Hamraoui, M., Un nouveau parti à référentiel islamiste est né, Le Reporter, 2. ledna 2006

požaduje posílení pravomocí premiéra a souhlasí s autonomním postavením Sahary v rámci Maroka. Jejimi členy jsou vesměs bývalí členové Istiqlalu, PJD, RNI a dalších.

Druhou islamistickou stranou je **Al-Badíl al-Hadárí** (Civilizační alternativa).

Jedná se o novou islamistickou stranu otevřeně socialistické orientace.⁴¹ Byla původně vytvořena jako politické sdružení blízké PJD. Jejimi zakladateli byli Kamal Ibrahim, Mustafa Muatasim, Muhammad Marwaní a Muhammad Regala. Hnutí bylo jako politická strana legalizováno na začátku prosince 2005⁴² a stalo se tak druhou islamistickou stranou Maroka integrovanou do politiky. Strana se hodlá zúčastnit parlamentních voleb v roce 2007, je však zatím těžké soudit její šance na úspěch.

Plodem štěpení Al-Badíl al-Hadárí je **Al Haraka min ajl Al-Umma** (Akce pro Národ). Jejím zakladatelem je Mohamed Marwaní, pro kterého akce hnutí má obnášet "převýchovu" společnosti k většímu přilnutí k hodnotám islámu.

• **Ostatní hnutí nenásilného islamismu**

Mezi nepolitická islamistická hnutí Maroka tradičně patří hnutí pramenící z lidového islámu. Jde zejména o **súfismus a marabutismus** (kult světců), které jsou některými pozorovateli řazeny do kategorie islamismu. Burgat však dodává, že se od klasického islamistického proudu odlišují tím, že nemají politické ambice. Súfijská bratrstva jsou vedena islámským učencem, který zpravidla svůj původ odvozuje od proroka Muhammada. Základním dělením je přitom tzv. zauíja (súfijský řád) a tzv. taríqa (konkrétní bratrstvo, skupinka). Jedním z nejznámějších súfijských řádů Maroka je **Taríqa Budšíšija** (jejím členem byl v 70. letech šejch Jásín). Má silnou schopnost mobilizace, avšak její činností je výhradně iniciační a mystická praktika.

Ze zahraničních islamistických hnutí působí v Maroku zejména misionářská **Džama'at at-Tabligh wad-Dawa** (Kázání a komunikace). Jedná se o hnutí apolitické, jehož cílem je obracení muslimů zpět k jejich víře, vyzývání k intenzivější náboženské praxi. O politickou akci se jeho členové začali zajímat až později jako o efektivnější prostředek nápravy společnosti. Hnutí klade důraz na emocionální prožívání víry, avšak není hnutím mystickým. Příslušnost k JTD naprosto vymaže soukromý život kandidáta. Tento je povinnen odloučit se okamžitě od své minulosti, a často i rodiny a zasvětit se zbožnému a vzornému životu v rámci hnutí.

⁴¹ Chadi, T., *La galaxie intégriste, Recensement des mouvements islamistes au Maroc*, in: Maroc Hebdo International, no. 559, 23. – 30. 5. 2003

⁴² Le second parti islamiste officialisé, Le Reporter, 25. 12. 2005

Maroko je víceméně čistě sunnitskou zemí. Přesto zde působí také hrstka **ší'itských asociací**. Jejich duchovním vůdcem je Driss Haní, který získal vzdělání v prestižních ší'itských školách v Sýrii. Na ší'itský islám konvertoval ve 36ti letech a s podporou svých souvěrců v Sýrii, Libanonu a Íránu se mu podařilo legalizovat postavení marockých ší'itů, kteří však ze strachu z represe praktikují své náboženství pouze diskrétně. Toliko tedy k hlavním hnutím nenásilného islamismu.

- **Extrémistické skupiny**

Marocký islamismus svou idylickou podobu ztratil 16. května 2003, kdy v Casablance současně vybuchlo pět bomb nesených sebevražednými atentátníky. Cíleny byly západní a židovské objekty. Tento akt způsobil všeobecnou paniku a strach z islamismu. Zjistilo se však, že pachateli byly drobné extrémistické skupinky mladých lidí z periferie Casablanky, kteří se tak snažili upozornit na nespravedlivý společenský řád a odklánění se Maroka od islámu. Tradiční islamistické organizace, zejména PJD a hnutí šejcha Jásína, byly obviňovány z nepřímé odpovědnosti na těchto atentátech, podařilo se jim však zachovat si tvář a z krize vyšly spíše posíleny než oslabeny.

V Maroku existuje celá škála nekontrolovatelně se množících radikálních islamistických uskupení. Tyto organizace snadno rekrutují díky extrémní chudobě lidí žijících zejména na periferiích velkých měst. Je s podivením, že ač je Maroko nábožensky velmi tolerantní a umírněná země, mnoho jejích státních příslušníků figuruje v řadě atentátů spáchaných ve světě (Madrid) a v mezinárodních islamistických organizacích.

Tato hnutí mají mnoho společných charakteristik. Označují marocký stát za bezbožný, který je třeba zničit, požadují nastolení islámského státu a vyzývají k ozbrojenému boji proti všem, které považují za heretiky (zahrnují sem často i většinu muslimů světa). Indoktrinaci členů staví na "vymývání mozků" pomocí radikální, zdeformované interpretace islámu. Jmenujme zejména uskupení **Salafija Džihádíja** (Bojovný salafismus), **Assirát al-Mustakím** (Správná cesta) , **Al-Mudžáhidún** (Mudžáhidové), **At-Takfir wal-Hidžra** a další. Mnohé z nich jsou tajné a jejich členové neznámí, mnohá z nich patří do světové islamistické internacionály Usámy bin Ládina.

• **Shrnutí: Marocký islamismus dnes**

Marocký islamismus je v porovnání s islamismem v ostatních arabských zemích daleko více fragmentovaný.⁴³ Čítá asi čtyřicet islamistických hnutí. Některá z nich hlásají násilí, jiná ne. Asi 23 z nich je známých, další jsou neznámé či fungují v tajnosti. Hlásí se k nejrůznějším islamistickým tendencím od mystického islámu až po ší'ismus či salafismus.

Islamismus v Maroku neustále sílí a rozšiřuje pole své působnosti, a to hned z několika důvodů. Nejdůležitějším faktorem je identitární apel islamistů po návratu k islámu, neméně důležitý je také aktivismus, charitativní a vzdělávací činnost jeho stoupců mezi obyvatelstvem. Druhý z těchto faktorů vyplývá z krize státu: islamismus vyplňuje prostor, který stát opustil či jej nedokáže obsadit.⁴⁴

Podle Mohameda Tozyho⁴⁵ je marocký islamismus fenoménem měst a jejich periferií. Maroťtí islamisté si udržují jistou zdrženlivost, neboť mají velmi dobře na paměti osud, který stihl Alžírsko.⁴⁶ I v Maroku jsou však podle Tozyho třecí plochy mezi islamisty a ostatními ideovými proudy čím dál tím větší. Islamisté musí nadále čelit konkurenci ostatních skupin a organizací i v oblastech činnosti, kde měli doposud monopol (charitativní činnost a moralizace společnosti). Proto se čím dál tím více snaží sázet na oblast politické akce, i když tím vyvolávají četné pozdvižení v médiích. Víceméně se již vzdali projektu islamizace státu a nadále se snaží o islamizaci jednotlivce. Dodává, že se marockým islamistům stále jedná o získání moci, avšak "postupně, se souhlasem společnosti." Marocký islamismus kromě toho, že se cítí být blízký myšlení Muslimského bratrstva, nemá jednotný vzor či ideologii, jeho vstup do politiky vede podle Tozyho k víceméně čistému pragmatismu.

Nositeli islamismu jsou převážně mladí lidé nově přichozí do měst. Většinu islamistických vůdců je kolem čtyřiceti let a jsou kádry ve veřejném školství, zdravotnictví či mají vzdělání v přírodních vědách. V jejich generaci se projevuje rozchod s tradičním islámem, má nové metody (médiá, tisk) a nové požadavky (individuální etika a studium náboženství), díky kterým je podle Tozyho tato nová

⁴³ Willis, J., cit. d., Willis, M. J., *Morocco's Islamists and the Legislative Elections of 2002: The Strange Case of the Party That Did Not Want to Win*, in *Mediterranean Politics*, vol. 9, nr. 1, Spring 2005

⁴⁴ Například Al Adl wal-Ihsan nabízí svým přívržencům kromě vzdělání a dalších výhod také stabilní zaměstnání (vlastní síť mlékáren a cukráren) a často o sobě dá vědět i neobvykle účinnou humanitární pomocí v případě katastrofy: zasáhne často rychleji než státní bezpečnostní síly. (Tozy, M., cit. d. (1997), s. 180)

⁴⁵ Lagarde, D., *Mohamed Tozy: Où vont les islamistes?* L'Express, 16.11. 2000

⁴⁶ Tamní islamisté zvítězili ve volbách roku 1991, načež střet s opozicí vedl k občanské válce.

generace islamismu nositelem jisté modernity. Podle Tozyho je islamismus ve stádiu normalizace.

V roce 2000 Tozy soudil, že všechny islamistické proudy v zemi dohromady mají mezi 25% a 30% preferencí. To by je činilo jednou z hlavních politických sil země, ale ne nutně tou první. Nejvlivnějším a nejlépe implantovaným hnutím přitom bylo hnutí šejcha Jásína.

3. POLITICKO-HISTORICKÝ VÝVOJ MAROKA

Území Maroka bylo kolonizováno již v dávném starověku Féničany a Římany, jejich vliv jen těžko pronikal do horských oblastí obývaných Berbery. V sedmém století našeho letopočtu dobyli oblast Maroka Arabové, kteří velmi rychle obrátili její obyvatele na islám. Zemi posléze ovládaly mocné arabské a berberské dynastie, které obsadily velkou část Severní Afriky a Španělska, ale navíc se Maroko nikdy díky své síle nestalo součástí Osmanské říše, čemuž vděčí za svou výjimečnost a odlišnost od ostatních arabských zemí.

Kvůli své důležité strategické poloze se Maroko stalo předmětem zájmu Evropanů. V důsledku hrozící evropské okupace v prvních letech 20. století král Hassan I. rozhodl vytvořit vnitřní politickou reprezentaci země, založenou na principu šúrá (konzultace). V roce 1912 skutečně došlo k vyhlášení francouzského protektorátu nad zemí. Část země drželi Španělé. Na boji za nezávislost se podílely také první politické strany. V čele národního hnutí stanuly *Kutla národní akce* (1933) a strana *Istiqlál* (Nezávislost) založená roku 1944. Vznikla také komunistická strana. Francie roku 1953 poslala do exilu marockého sultána **Mohameda V.**, který se směl vrátit teprve roku 1955.

Nezávislost Maroka byla oficiálně vyhlášena 2. března 1956. Španělsko navrátilo Maroku část jeho původních držav. Král vyhlásil pluralismus politických stran a odborů. Díky tomu vzniklo v roce 1958 *Národní hnutí* (Mouvement populaire, MP) Majdžúbího Aherdana a Abdelkríma Chátiba a další strany.

Mohamed V. záhy zemřel a 3. března 1961 na trůn nastoupil **Hassan II.**

Roku 1963 svedlo Maroko s Alžírskem konflikt o hraniční oblast Tindúf zvaný Písečná válka. V roce 1963 také zasedal první marocký parlament. Tehdy také začalo soupeření o moc mezi Národním hnutím a králem. Král se nakonec přiklonil k Istiqlálu, avšak vztahy s ním nebyly také nijak idylické. Roku 1969 vrátilo Španělsko Maroku enklávu Ifni, avšak ponechalo si Ceutu, Melillu a několik malých ostrovů.

Při politických nepokojích Hassan II. v roce 1965 vyhlásil výjimečný stav, který platil po celé dva roky. V jeho důsledku se v roce 1967 se od Národního hnutí odštěpila frakce Dr. Abdelkríma Chátiba pod názvem *Lidové demokratické a ústavní hnutí* (MPDC). Postupně vznikly i další struktury, zejména štěpením Istiqlálu vzniklá

Socialistická unie lidových sil (USFP) a některé prorežimní strany. Na scénu se vrátila také extrémní levice⁴⁷

Hassan II. nikdy neexperimentoval se socialismem a vedl velmi tvrdou a nekompromisní politiku, která přispěla ke dvěma státním převratům. Reakce režimu byla krutá: docházelo k únosům podezřelých, jejich mučení a dlouholetému věznění. Tyto roky si vyžádaly několik stovek obětí a prosluly jako "*olověná léta*" ("les années de plomb"). Koncem roku 1975 Maroko anektovalo bývalou Španělskou Saharu, o kterou dodnes vede nevyřešený spor s tamními separatisty. Od roku 1991 platí mezi oběma stranami příměří.

Prohlubující se ekonomická a sociální krize Maroka přiměla krále ke změnám v politickém systému. K posílení legitimacy svého režimu, ale také k účinnějšímu řešení problémů se Hassan II. rozhodl nastolit alternaci politických sil. Šlo o řízené otevření politické scény, liberalizaci politického života tak, aby strany mohly přispívat k řešení problémů. První parlament "politické alternace" zasedl po volbách z roku 1997. Král premiéra z vítězné koalice, A. Jusufiho z USFP. Maročané upnuli k této vládě všechny své naděje, avšak její bilance v roce 2002 byla dosti hubená. Vláda nedokázala účinně řešit ekonomické a sociální problémy země.

V roce 1999, po Hassanově smrti, nastoupil na trůn mladý **Muhammad VI.**

Jeho mírnost a otevřenost přispěla k mnohým pozitivním změnám, mimo jiné také k rozchodu s temnou minulostí "*olověných let*" a většímu dodržování lidských práv v Maroku. Mladý král si brzy uvědomil, že ekonomický vzestup země není možný bez společenského rozvoje, zejména bez zlepšení postavení žen a jejich aktivnějšímu zapojení do pracovního procesu a života společnosti. Rozhodl se proto ke změně tradičního rodinného zákona, tzv. "*Mudawany*". Tyto změny ve směru pozitivního práva, částečně se rozcházející s tradičním islámským právem, vyvolaly mohutné protesty. V březnu 2000 se v Casablance konala demonstrace 40 000 žen za podporu reformy (zrušení polygamie a zavedení práva ženy na rozvod), současně se však konala protidemonstrace, které se zúčastnilo na půl milionu lidí. Král po dlouhých traktacích v parlamentu a silný odpor islamistů změnu zákona nakonec prosadil.

Do marocké historie se černým písmem zapsal 16. květen 2003, kdy v Casablance několik sebevražedných atentátníků odpálilo bomby mířící na západní a židovské cíle.

⁴⁷ Komunistická strana se přejmenovala na *Stranu pokroku a socialismu* (PPS), vznikla *Organizace demokratické a lidové akce* (OADP) a v roce 2002 *Sjednocená socialistická levice* (GSU).

33 lidí zemřelo a přes 100 bylo zraněno. Ačkoli pachateli byly drobné extremistické skupinky islamistů z periferie Casablanky, vypukla v Maroku kampaň za úplnou likvidaci islamismu.

Pokud se týká zahraniční strategie, Maroko se orientuje na USA a Západní Evropu: v rámci "Války proti terorismu" bylo Maroko v červnu americkým prezidentem Georgem Bushem označeno za velkého spojence NATO. Téhož roku Maroko podepsalo s USA a Evropskou unií dohodu o volném obchodu v naději podpořit zahraniční investice a zlepšit tak zoufalou ekonomickou situaci země.

3.1. Teorie arabského autoritarismu. Politická sociologie marockého autoritářství.

Cílem této kapitoly je uvést základní teorie autoritarismu a přiřadit k nim hlavní charakteristiky autoritarismu marockého. Jde pouze o jakýsi orientační přehled, hlubší komparace přesahuje rámec této práce.

- **Základní obecné charakteristiky autoritářského režimu**

Základními charakteristikami autoritářského režimu jsou uchvácení moci autoritářským režimem, který připouští jistý, avšak pouze omezený společenský pluralismus. Autoritářské režimy často operují s terminologií charakteristickou pro režimy demokratické, dávají jim však jiný obsah.

Autoritářský režim může čerpat autoritu z nejrůznějších zdrojů, získává ji však dosti těžko a je nucen neustále ji obnovovat. Legitimita je pro autoritářský režim nesmírně důležitá, neboť snižuje výdaje na donucovací aparát a rozšiřuje dosah reálné moci režimu a její efektivnost. Je to proto, že autoritářský režim nedokáže vyvinout náboženství podobnou oficiální ideologii, což jej také odděluje od režimu totalitního. Ztráta legitimacy však nejčastěji vede k pádu dotyčných režimů a k demokratizaci.⁴⁸

Klasickým teoretikem autoritarismu je Juan J. Linz, který definuje charakteristiky autoritářských režimů ve smyslu výše zmíněném.⁴⁹ Dodává navíc, že autoritářské režimy dovolují existenci jistého kontrolovaného pluralismu, přičemž politická odpovědnost patří stále režimu. Nepraktikují také širokou politickou

⁴⁸ Balík, S., Kubát, M., *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, Dokořán, .. 2004, s. 67-89

⁴⁹ Linz, J. J., *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, 1973, Linz, J. J., Stepan, A., *The Breakdown of Democratic Regimes*, 1978

mobilizaci a jeho moc má nepříliš jasné hranice. Linzova teorie ze 70. let musela být v důsledku pozdějšího vývoje režimů zrevidována.⁵⁰

• Legitimita arabských režimů disponujících ropnou rentou

S legitimitou marocké monarchie, o které bude pojednáno níže, ostře kontrastuje vykupování politické legitimacy v některých arabských ropných státech. Klasickým teoretikem arabského státu je Giacomo Luciani.⁵¹ Podává základní charakteristiky arabského státu disponujícího ropnou rentou. Ekonomika je zde z převážné části založena na externí rentě, tj. v tomto případě z exportu ropy. Jeho obyvatelé bezpracně žijí z renty, kterou jim stát poskytuje. Finanční příjem není závislý na pracovním výkonu, nýbrž na pouhé příslušnosti k danému státu, čímž se stává prostou samozřejmostí. Tento snadný blahobyt je však vykoupen mírou politické participace a demokratičnosti ve státním režimu. Luciani soudí, že díky své dobré materiální situaci jsou příslušníci ropných států méně nároční co do politické reprezentace. To do značné míry vysvětluje autoritarismus a absenci politických stran v mnoha arabských ropných státech.⁵²

Vzhledem k přetrvávající ekonomické krizi Maroka a faktu, že Maroko není ropným státem, je jeho politická moc nucena hledat legitimitu jinde. A zde se dostáváme k jednomu z klíčových bodů k pochopení politického systému země a jeho legitimacy.

• Kořeny marockého autoritarismu podle Abdellaha Hammúdího

Abdellah Hammúdí ve svém úctyhodném díle nazvaném *Mistr a žák* (Master And Disciple)⁵³ podává antropologickou analýzu principu moci v Maroku a nejhlubších kořenů arabského autoritarismu vůbec.

⁵⁰ Říchová, B., *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*, Portál, Praha 2000

⁵¹ Luciani, G., *The Arab State*, University of California Press, Berkeley 1990

⁵² Zisky z ropy pobírají i státy, které samy těžbou ropy nedisponují. Luciani je označuje jako tzv. **semi-rentiérské státy**. Jedná se o strategicky důležité země, zpravidla sousedy ropných států. Ty pobírají jednak vojenskou, politickou a finanční pomoc od světových velmocí, příjmy z transportu ropy přes své území a jednak jistou "rentu" od ropných států za svou lojalitu. Důležitým zdrojem příjmů semi-rentiérských států jsou také peníze, které domů posílají emigranti pracující v ropných státech.

Příjmy Maroka pocházejí jen z malé části ze zahraničí. Jedná se zejména o příjem z exportu fosfátů a zemědělské produkce. Maroko disponuje zanedbatelnými zásobami ropy, které prozatím z větší části nejsou využívány. Naproti tomu značné částky peněz posílají domů Maročané pracující v zahraničí (Evropa, ropné státy Arabského poloostrova).

⁵³ Hammoudi, A., *Master and Disciple Master and Disciple. The Cultural Foundations of Moroccan Authoritarianism*, Chicago & London, The University of Chicago Press, 1997

Základním principem je přitom vztah autority bezpodmínečné podřízenosti takový, jaký funguje v súfijských bratrstvech. V tomto vztahu žáci a služebníci slouží a podrobují se svým mistrům, kteří jim z pozice své "autority" udělují požehnání (baraka). V súfijských bratrstvech důvodem této poslušnosti duchovní rozvoj žáka. Jedná se o nerovný vztah jednostranné absolutní poslušnosti, který – a to je velmi důležité - je v Maroku všudypřítomný a uplatňuje se na všech úrovních hierarchie (muž – žena, podřízený – nadřízený atd.): Hammúdí přirovnává Maroko k jedné velké súfijské taríce (bratrstvu).

3.2. Politický systém současného Maroka

• **Systém politických stran v současnosti**

Systém politických stran se v Maroku vyznačuje pluralismem a silnou fragmentací. Neexistuje zde žádná strana, která by sama o sobě byla dominantní. Od počátku 90. let tak vznikly v Maroku další a další politické strany, a to jednak v důsledku vnitřního štěpení, a jednak v důsledku zklamání ze zkaženosti a neschopnosti politických stran tradičních. Naproti tomu se ale politické strany dožadují většího manévrovacího prostoru a demokratizaci politického života. Marocká monarchie tak musí čelit velkým tlakům, které ohrožují vlastní podobu její existence.⁵⁴

V roce 2006 balkanizovaná marocká politická scéna čítá téměř třicet, čímž pádem samy sebe oslabují vůči moci krále. (Očekává se, že v důsledku nadcházejících parlamentních voleb v roce 2007 vznikne mnoho dalších.)

Zásadní je dělení politických stran na dva hlavní tábory: strany monarchistické (prorežimní) a strany opoziční. Prorežimní strany byly vesměs vytvořeny na popud krále či bývalých ministrů vnitra, kteří je po skončení svého ministerského mandátu sami vedli. Z největších stran dnešních dnů se jedná zejména o konzervativní *Národní shromáždění nezávislých* (RNI) či *Ústavní unie* (UC).

⁵⁴ Ředitel deníku Le Journal Hebdomadaire Abúbakr Džama'í na tuto adresu poznamenává: "Jedním z hlavních důsledků tohoto vývoje je, že jestliže si státní moc bude chtít udržet své impérium na poli politických stran, bude se muset uchýlit ke zjevně daleko nedemokratičtějším metodám." V opačném směru, pokud bude nastolena opravdová transparentnost voleb, Džama'í se domnívá, že "politické strany, které se kdysi spoléhaly na přátelskou dohodu s Ministerstvem vnitra, budou odkázány samy na sebe." Tím pádem bude omezena autorita vedení stran, které tak budou muset otevřít své politické formace větší vnitřní demokracii a vstupu nových, mladých kádrů, a ozdravit tak politickou scénu. "Výsledek může být velmi prospěšný pro demokratizaci země." (Aboubakr Jama'í, Conseil national du PJD... Les échos, 9. ledna 2006, www.pjd.ma)

Hlavní opoziční silou je *Demokratický blok zvaný Al-Kutla*. Skládá se ze sociálně-demokratických stran *Istiqlál*, USFP a komunistických OADP a *Strany obnovy a pokroku* (PRN). Jim úspěšně sekunduje PJD, která má největší počet mandátů po USFP a Istiqlálu.

Znovusjednocení tří složek *Národního hnutí* (MP-MNP-UD) vedlo ke vzniku *Unie lidových hnutí* (UMP) předsedané Mahdžúbí Aherdanem, která má v současnosti celkem 73 poslanců v první a 80 v druhé komoře, díky čemuž si nárokuje titul první politické síly Maroka.⁵⁵ Dalšími stranami středové Lidové demokratické a sociální hnutí (MDS), Strana akce (PA), Fronta demokratických sil (FFD), Demokratická strana za nezávislost (PDI), Národní demokratická strana (PND) a další.

V současném parlamentu zasedají zástupci celkem 15 stran. Nejvíce křesel mají USFP (50), Istiqlál (48), PJD (42), RNI (41), MP (27), Lidové národní hnutí – MNP (18), UC (16), PND a FFD mají po dvanácti křeslech, PPS 11, ostatní strany deset a méně. K této fragmentaci vede mimo jiné volební systém.

Do roku 2002 platil pro volby do dolní komory systém jednokolový většinový, který Hassanovi II. sloužil jako bariéra proti pronikání levice do parlamentu. Od roku 2002 existuje systém proporcí, který je obranou proti strhujícímu vítězství islamistů: má zajistit, aby žádná ze stran nezískala sama o sobě většinu.⁵⁶ Tento nový volební systém favorizuje dobře organizované strany s jasně definovanou identitou a programem: PJD si dobře uvědomuje, že ona těmito kritériím na rozdíl od většiny politických stran vyhovuje.

Rovněž si může být jista, že se neocitne ve stejné pozici jako alžírská FIS v roce 1991 (FIS získala drtivou většinu parlamentních křesel i přesto, že získala sotva polovinu odevzdaných hlasů).

Specifickým jevem marockého parlamentarismu je tzv. "parlamentní nomadismus". Tento jev spočívá v migraci poslanců z jedné politické strany do druhé, a to během jednoho volebního období. Právě tak se počet poslanců Istiqlálu zvýšil ze 48 na 52. Navíc se marocká politická scéna vyznačuje silným klientelismem a situace stran do velké míry závisí jejich vztahu s Ministerstvem vnitra.

⁵⁵ Chakib, Bromi, R., H., *Le Maroc politique. Guide.*, Rabat 2004

⁵⁶ O volebních systémech viz Lijphart, A., *Patterns of democracy*, Yale University Press, New Haven, 1999; Novák, M., *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia.*, Slon, Praha 1997

• Státní politické instituce a systém a územní zřízení

Marocká **vláda** je dle ústavy zodpovědná před králem a parlamentem. Skládá se z velkého počtu ministerstev, kterých je v současnosti 35. Zásadní je však způsob obsazování jednotlivých ministerstev: klíčová ministerstva, tzv. "suverénní", obsazuje sám král (jedná se o premiéra, ministra vnitra, ministra zahraničních věcí, ministra spravedlnosti a ministra náboženských záležitostí). Ostatní ministerstva, tzv. "správní", obsazují politické strany. Toto opatření je součástí brzd a protivah proti politickému extremismu.⁵⁷ Sestavování vlády je víceméně v rukou krále. Král jmenuje premiéra a na jeho návrh pak ostatní členy vlády. (článek 24 ústavy z roku 1996) Obě komory parlamentu jí musí vyslovit důvěru. Hassan II. obvykle vybíral premiéra mezi technokraty, až první vládě tzv. politické alternace mezi lety 1997-2002 předsedal A. Jusufi z USFP. Muhammad VI. však v roce 2002 zvolil nestraníka, technokrata Dríse Džettú (Driss Jettou), jehož vláda čítá deset dalších "technokratů"-nestraníků. Volba nestranických ministrů pramení z neschopnosti politických stran vyvarovat se vzájemných intrik a šarvátek, ale také má zajišťovat správu ministerstev odborníky, kteří problémům země lépe rozumí.

V současné vládě zasedá spolu s jedenácti technokraty pět koaličních stran: USFP, Istiqlál, RNI, MP a PPS. Sestavení vlády bylo dílem negociací stran s králem.

Marocký parlament se skládá ze dvou komor. (Bikameralismus existoval od nezávislosti Maroka do roku 1965. Obnoven byl až v ústavě z roku 1996. První dvoukomorový parlament zasedl po volbách v roce 1997. Až do nastolení "politické alternace" byl však autoritarismem Hassana II. zbaven svého smyslu) Král má také právo parlament rozpustit. Legislativní proces zahrnuje schválení přijímaného zákona oběma komorami. Ty mají přibližně stejné pravomoci.

Sněmovna reprezentantů čítá 325 křesel. Členové jsou voleni na pět let všeobecným, tajným a přímým volebním právem. Deset procent křesel (tj. 35) je rezervováno ženám, které jsou voleny na zvláštní jednotné celonárodní listině. (Toto opatření bylo zavedeno Muhammadem VI. před volbami v roce 2002.)

Sbor poradců se skládá z necelých tří stovek poslanců. Ti jsou voleni nepřímo kolegii volitelů složených z představitelů územních celků Maroka a zástupci

⁵⁷ Lagarde, D., *Mohamed Tozy. Où vont les islamistes?*, L'Express, 16.11.2000

profesních komor a odborů. Mandát v této komoře je devítiletý, každé tři roky se třetina poslanců obměňuje.

Maroko čítá celou řadu odborů, orgánů pro lidská práva, mládež aj.

Územní správa Maroka zahrnuje 16 regionů, které se dále dělí na prefektury a provincie, a konečně na obce. Obecní zastupitelstva jsou volena jednokolovým většinovým systémem na jednojmenných kandidátních listinách. (Tento systém nutí politické strany seskupovat se a uzavírat předvolební koalice.) Každá provincie a prefektura disponují parlamentním shromážděním volených proporcčním systémem na základě vícejmenných kandidátních listin.

• **Přechod Maroka k demokracii**

Během posledního desetiletí prochází Maroko jakýmsi procesem demokratických změn. Spíše než o demokratizaci však odborníci hovoří o "politické alternaci", avšak vůle k demokratickým změnám je zde. Hassan II. k nim byl víceméně dotlačen, a to jednak v důsledku těžké společenské ekonomické krize (musel obnovit svou legitimitu), a jednak dynamizující se a rozvíjející se marockou společností (v Maroku se vytvořila silná elita a inteligence, která se začala dožadovat podílu na moci a politické reprezentativity režimu).

V důsledku ohrožení samotné existence marocké monarchie lze soudit, že se jedná spíše o demokratické změny a řízené nastolení demokratických principů a institucí než o směřování k opravdové demokracii. Ta by totiž obnášela transformaci Maroka v pouhou konstituční monarchii, kde by se král musel spokojit se symbolickou funkcí a se značně omezenými pravomocemi, čímž by byla ohrožena existence monarchie samotné, neřkuli statut marockého krále jako knížete věřících.⁵⁸

Zařazení politické alternace Maroka do teorií demokratické tranzice⁵⁹ je velmi problematické. Maroko vykazuje některé jejich znaky (vůle režimu ke změně, existence opozičních elit, konsenzuální charakter změny), avšak hlubší srovnání je úkolem pro zasvěceného odborníka.

• **Islám a marocký stát. Náboženská legitimita marocké monarchie.**

Podle ústavy je Maroko "suverénním muslimským státem, jehož oficiálním jazykem je arabština". Ústava zdůrazňuje také příslušnost Maroka k Velkému arabskému

⁵⁸ Dalle, I., *Les Trois Rois. La monarchie marocaine de l'indépendance à nos jours*, Fayard, Paris 2004

⁵⁹ Dvořáková, V., Kunc, J., *O přechodech k demokracii*, Slon, Praha 1994, Říchová, B., *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*, Portál, Praha 2000

Maghrebu a Africe."Maroko je demokratickou a sociální ústavní monarchií. (...) Islám je státním náboženstvím, které všem garantuje svobodu vyznání. (...) Král, kníže věřících (Amír al-mu'minín). Nejvyšší reprezentant Národa, symbol jeho jednoty (...) dohlíží na respekt Islám a Ústavy... (...) Marocká koruna je dědičná z otce na syna. Osoba krále je nedotknutelná a posvátná. ..."⁶⁰

Marocký král je ze svého titulu "amír al-mu'minín", "kníže věřících", hlavou malikitské školy islámu. Tento titul odvozuje od návaznosti na tradiční islámský chalífát. Svoji legitimitu krále čerpá ze svého vznešeného původu, který odvozuje od proroka Muhammada, respektive jeho synovce 'Alího (proto se současná marocká dynastie jmenuje Alaouité). Z titulu strážce víry je marocký král nejvyšším imámem Maroka a nárokuje si monopol na náboženskou reprezentaci (proto odmítá existenci islámských politických stran). Všichni ulamá Maroka jsou mu poddáni.

Náboženská legitimita krále je v jádru tzv. "paktu poddanství" (bay'a). Kořeny tohoto konceptu je nutno hledat v době bezprostředně po smrti proroka Muhammada, kdy muslimská komunita vyjádřila svou lojalitu (poddanost) novému chalífovi Abú Bakrovi. Tento pakt vrchnosti a poddaného má být prospěšný oběma stranám. Maročané se od této tradice nikdy neoddělili. Prostý lid i politické elity tento pakt poddanství obnovovali při nástupu každého nového vládce na trůn. Bay'a nicméně implikuje jednostrannou poslušnost, což kritizují zejména islamistická hnutí (Jásín) a požadují nahrazení jednostranné bay'i oboustrannou, tzv. "mubaya'a".

V paktu poddanství také vězí kořeny marockého autoritarismu. Politolog Rémy Leveau ⁶¹ soudí, že vznikl v 19. století v důsledku krize modernity a ohrožení země cizími mocnostmi. V dřívější době měl státní aparát, tzv. makhzen pouze roli arbitra.

Na rozdíl od mnoha muslimských zemí má Maroko tu výhodu, že v něm existuje jeden jediný, oficiální, malikitský islám, jehož hlavou je marocký král ze svého titulu "kníže věřících". Marocký stát je od svých historických počátků založen na náboženství, takže zde ke konfliktům mezi náboženstvím a politikou víceméně nikdy nedocházelo. Nevyskytují se zde tedy rozbroje mezi různými náboženskými frakcemi. Navíc marocký islám účinně odolává cizím vlivům a zůstává "domorodým". I přes

⁶⁰ Ústava Marockého království z roku 1996

⁶¹ Rémy, L., *Le Makhzen. La monarchie à l'épreuve*, in Les Cahiers de l'Orient; no. 74, 2. trimestre 2004

pokročilou modernizaci země je v Maroku náboženství v politice stále stejně významné, neboť je tam stále předmětem četných střetů mezi politiky a náboženskými vůdci, a ani lidová zbožnost se nijak nezmenšila.

V islámu jsou zakotvené i mnohé politické strany, ne pouze islamistická PJD. Jedná se zejména o Istiqlál, který má salafistické kořeny. Salafismus se v Maroku objevil jako reakce proti společenským změnám vyvolaným evropskou okupací. Kromě nich se však svým puritánským přístupem stavěl také proti lidovému islámu.

4. HISTORIE A SLOŽENÍ DNEŠNÍ PJD

4.1. Geneze a vývoj dnešní PJD

Jak již vyplynulo z textu výše, PJD má dvojí kořeny: zaprvé v islamistickém hnutí At-Tawhíd wal-Isláh a zadruhé v Chátibově MPDC. Je velmi zajímavé podívat se na internetové stránky strany, kde tato o svých islamistických kořenech mlčí, a to až do období 90. let. Zmiňuje se pouze o Chátibově hnutí, jehož historický původ sahá až do doby hnutí ozbrojeného odporu proti vojenské okupaci v období protektorátu, kdy Dr. Abdelkrím Chátib, vážená osobnost a zakladatel strany, velel národní armádě. Po nezávislosti Maroka se angažoval v boji za občanskou svobodu a politický pluralismus.

Nejprve tedy stručně zmíním historii MPDC a poté rozvedu kořeny a vývoj dnešních islahistů.

- **MPDC**

MPDC bylo vytvořeno secesí od lidového hnutí v roce 1967. Doktor Chátib, který jej od samého počátku vedl, je jednou z bývalých významných osobností osvobozené armády, jejímž byl také generálním delegátem. Jeho matka byla blízkou přítelkyní královny-matky. Khatib se stal jedním z hlavních aktivistů opozice proti Istiqlalu mezi lety 1956-1959. Měl pevná přátelství se všemi arabskými a muslimskými politickými třídami. Byl také lékařem marockého krále. Zasazoval se za podporu palestinskému osvobozenému hnutí a na podporu berberské identity a kultury. Jeho strana již tehdy lehce inklinovala k islamismu: v roce 1972 adresoval králi Hassanu II. memorandum požadující "návrat ke koránu a sunně (prorocké tradici) za účelem vyřešení problémů země", vyzývalo krále také, aby "vzal vážně berberskou kulturu", budoval demokracii a zrušil výjimečný stav."⁶²

MPDC však bylo na marocké politické scéně spíše marginální, a to až do 90. let, kdy do něj začali vstupovat islamisté.

- **At-Tawhíd wal-Isláh** (Hnutí Jednota a reforma)

K objasnění původu hnutí Jednota a reforma je nutno vrátit se zpět do konce 70. let, kdy se rozpadala Šabíba al-Islámíja. Někteří její členové, kteří zůstali věrní Motí' mu,

⁶² *Landmarks in The Party's History*, www.pjd.ma

založili mezi lety 1981-82 hnutí nazvané **Džama'á al-Islámíja** (Islámská společnost). Původně, od roku 1973, šlo o tajné hnutí inklinující k násilí, inspirující se myšlením Muslimského bratrstva a mající pučistické tendence. Mezi jeho hlavní představitele patřili dnešní členové PJD **M. Yatim, A. Benkíran a A. Baha**. Bylo jim kolem 40 let. V roce 1984 však došlo k represi hnutí, které se podrobilo autokritice. Džama'á vydávala týdeník *Al-Islah*, později *Ar-Raya*. Ideologicky byla stále vázána na dědictví šabíby. Byla nyní otevřená politickému kompromisu se státními autoritami. Její strategií bylo obsadit pole působnosti islamismu veřejnou akcí: mít vliv na veřejné mínění formou komuniké (týkající se domácí i zahraniční politiky Maroka) a být vnímána jako prostředník a mluvčí vyjadřující názory islamistů.

V roce 1988 se Džama'á přejmenovala na *Hnutí za reformu a jednotu*. sloučila s *Ligou islámského růstu* vedenou Ahmedem Raisúním, načež se přejmenovala na *Hnutí za sjednocení a reformu* (MUR). Marně se snaží infiltrovat stranu Istiqlal. V roce 1989 nevyjde ani Benkíranův pokus o založení politické strany.

V roce 1992 **Abdallah Benkíran** podruhé oficiálně požádal o povolení k založení nové politické strany s názvem *Národní obnova*. Statut strany byl založen na respektu demokracie a nutnosti politického pluralismu. Avšak Ministerstvo vnitra jeho žádost zamítlo s odkazem na soudobý mezinárodně politický kontext nepříznivý existenci islamistické strany (zejména Válka v Zálivu, občanská válka v Alžírsku a politika masivní represe tuniského režimu).

V té době navíc marocká společnost nebyla na podobnou politickou otevřenost připravena. O čtyři roky později však král Hassan II. z obav z nekontrolovatelného šíření ilegálních skupin vzpírajících se jeho autoritě redefinoval politickou a náboženskou scénu a umožnil islamistům z Al-Isláhu integraci do politické scény. De iure však nešlo o vytvoření nové politické strany, natož strany s náboženským kontextem. Král pouze dovolil islamistům integraci do již existující strany, marginálního berberistického MPDC Abdelkríma Chátiba. Králi šlo o to neutralizovat ilegální činnost islamistů jejich integrací do legálního rámce a oslabit tak vliv hnutí šejcha Jásína.⁶³

Od 2. června 1996 členové Isláhu masově vstupovali do MPDC doktora Chátiba, načež se sloučili s asociací *Islámský růst* a přejmenovali se na **Al-Islah wa-t-Tawhid (Reforma a jednotu)**. Stane se tak v době příprav ústavního referenda o vytvoření

⁶³ Zeghal Malika, *Les islamistes marocains. Le défi à la monarchie*, La Découverte, Paris 2005

druhé parlamentní komory. Islah oficiálně změnu názvu zdůvodnil sloučením se skupinou *Islámský růst*. Koncentrovala tak značné množství islamistické inteligence. Hnutí dostalo od krále "zelenou" k integraci hnutí do politické soutěže.

6. června 1996 se konal zvláštní kongres MPDC, který měl projednat proces vstupu islamistů do strany. Byla stanovena podmínka, že Dr. Chátibv zůstane ve svých stávajících funkcích. Avšak díky masivního přílivu svých členů islahisté v MPDC brzy získají početní převahu a vliv, což povede, jak uvidíme níže, k nespokojenosti původních, neislamistických členů strany, a nakonec i ke štěpení PJD. Vstup islamistů nicméně dodal skomírající MPDC nový elán a dynamiku, pročež byly také zrevidovány a přepracovány stranické struktury a omlazeno její vedení.

• Volby z roku 1997

V důsledku svých obav z přílišného vlivu islamistů ve své straně se Abdelkrím Chátib rozhodl bojkotovat komunální volby v červnu 1997. Islamisté tak byli zbaveni etikety MPDC, kterou hodlali využít ke svému pronikání do politiky. Proto kandidovali alespoň jako nestraníci. Ze dvou tisíc islamistických kandidátů vzešlo sto městských radních a tři starostové.⁶⁴

Chátib si ale nenechal ujít parlamentní volby v listopadu 1997, které byly pro MPDC zásadním mezníkem. Byly to ostatně první volby, kterých se směli zúčastnit islamisté. Aby nevyvolali a priori paniku a odpor, během předvolební kampaně se islamisté ve své rétorice soustředili na zdůrazňování MPDC jako základů své strany, naopak bylo jí dosti zatěžko obhajovat umírněnost svého islamistického proudu. Vůdci MPDC *"tvrdili, že to byla akceptace At-Tawhídu principů nenásilí, demokracie, konstitucionalismu a podpora marocké monarchie, které mu dovolily připojit se k MPDC a tím pádem účastnit se voleb. Nicméně strana demonstrovala své pevné stanovisko na některých problémech – zejména náboženské povahy."*⁶⁵ Již tehdy byla volební kampaň strany postavena na tématech islámského státu, autenticity, spravedlnosti a rozvoje.⁶⁶

Aby se vyhnulo obavám veřejného mínění z vlivu islamismu, MPDC se prezentovalo pouhých 140 kandidátů, ačkoli jich mohli prezentovat 325. Hnutí získalo 9 poslaneckých křesel v poslanecké sněmovně, a to i přes silnou manipulaci a falšování

⁶⁴ Mohsen-Finan, K., Zeghal, M., cit. d., str. 92

⁶⁵ Willis, J., cit. d., s. 56

⁶⁶ Mohsen-Finan, K., Zeghal, M., cit. d., s. 92

volebních výsledků, kterým musela čelit. Doplňkové volby a "parlamentní nomadismus" pak během následujících měsíců a let zvýšily počet jejich poslanců na 14.

Tehdejší MPDC byl nabídnut vstup do nové Jusufího vlády. Strana však zdvořile toto pozvání odmítla. Preferovala nezavazovat se příliš brzy a úzce ve vládě, o jejíž úspěších a moci změnit běh věcí si nebyla jistá. Rozhodla se zaujmout – dle svých slov – pozici "kritické podpory" vládní koalici, avšak nevstupovat do ní. Podporovala ji hlasy svých poslanců v parlamentu, avšak ne bezvýhradně.

Islamisté získali na sebevědomí a začali upevňovat svou pozici. Velmi rychle si zvykli na činnost v parlamentu a legální politickou aktivitu vůbec. Národní rada na své zvláštní schůzi 4. října 1998 rozhodla o změnu názvu strany, která tak dostala název **"Strana spravedlnosti a rozvoje"** (PJD).

Stejně jako ve své předvolební kampani, i ve své parlamentní rétorice ohledně Palestiny či Iráku se PJD příliš nelišila od ostatních marockých stran, avšak kvůli některým domácím záležitostem, zejména plánovanému zavedení finanční pomoci občanům ve formě půjček s úroky, se dostala do ostrého konfliktu s Youssoufího vládou. Ještě ostřejší byl konflikt o reformu rodinného zákona, tzv. *Mudawany*, která byla součástí širšího balíčku nazvaného "Plán pro integraci žen". Strana se postavila proti návrhům zákazu polygamie a jednostranného zavržení manželky manželem či zvýšení minimálního věku pro sňatek, argumentujících tradičním islámským právem. PJD se zúčastnila masového pochodu v březnu 2000 v Casablance, které bylo demonstrací proti plánovaným změnám a proti manifestaci za jejich podporu, které se konalo stejný den v Rabatu (*Fariq al-Adala wa Tanmiya*). Celkem se jí zúčastnily 2 miliony lidí. Pro PJD "Plán pro integraci žen do rozvoje představoval pokus o rozbití tradiční marocké rodiny.

• **Doplňkové volby ze 31. srpna 2000**

V doplňkových volbách ze 31. srpna 2000 PJD získala 2 poslanecká křesla. Volilo se v šesti volebních okrscích.⁶⁷ Kandidáti byli voleni na pouze dva roky, které zbývaly do nadcházejících parlamentních voleb 2002.

⁶⁷ Oulad Said v provincii Settat, Sahel v provincii Tétouan, Ulfa, Mediuna a Mabruka v Casablance a Sidi Drís ve Wudždě

Volební kampaň byla provázena řadou incidentů (například televizní reportáž o volební kampani PJD v okrsku Mabruka vzbudila nevoli ostatních politických stran, kterým se ničeho takového nedostalo. USFP oficiálně protestovala). Volební účast byla nízká.

Doplňující volby 2000 na konfiguraci Sněmovny reprezentantů víceméně nic nezměnily, neboť se volil pouze malý počet poslanců, a hlasy připadly zhruba stejným stranám jako v roce 1997. PJD získala dvě křesla, Kutla jen jedno. Novými poslanci PJD se tak stali Mohamed Ennahrí v Wudždě (Oujda) a Mustafa El Haya v Mabruce.⁶⁸

Co do výsledků neměly tyto volby větší důležitost. I tak lze vysvětlit nízkou volební účast, která se pohybovala kolem 30%. Jejich pravá důležitost byla v tom, že volební podvody ze strany politických stran prokázaly, že tyto nerespektují pravidla politické hry. Státní administrativa do nich tentokrát nezasahovala. Volby 2000 jakýmsi testem s nepříliš uspokojivými výsledky.⁶⁹

• **Přechod z kritické podpory do konstruktivní opozice – říjen 2000**

1. října 2000 se PJD rozhodla přerušit svou tichou podporu Jusufího vládě (měla tehdy 14 poslanců). Učinila tak na základě svého zklamání s její bilancí a neschopností řešit ekonomické a společenské problémy země. Dle svých vlastních slov tak přešla z "kritické podpory" do "konstruktivní opozice". K této důležité změně směru došlo "kvůli trvání vlády na přijetí pozic, které jsou proti islámské identě Maročanů, a kvůli porušení slibů, které dala ve svém prohlášení z roku 1998."⁷⁰

Podle Tozyho to není radikální změna, ale vývoj, jehož cílem bylo upozornit na zvláštnost PJD. Strana sama byla na rozhodnutí vypovědět vládě svoji podporu značně nejednotná. První ze dvou názorových proudů, do něhož patří zejména Abdelillah Benkíran, si přáli zachovat „kritickou podporu“. Strana chtěla dokázat svou umírněnost a zároveň se sblížovat s velkými politickými stranami Národního

⁶⁸ V Mabrouce došlo k události, která by mohla být uváděna jako učebnicový příklad v análech marocké politiky. Ve volbách 1997 zde byl prohlášen vítězem Mohamed Hafid, generální sekretář Chabiba ittihadia, avšak po svém zvolení prohlásil, že jeho zvolení bylo dosaženo podvodem, a že pravým vítězem je tedy Mustapha El Haya. Spor prošel Ústavním soudem (Conseil constitutionnel), který nakonec operaci prohlásil za neplatnou. El Haya kandidoval znovu, zatímco Hafid se stáhl a byl nahrazen jiným členem USFP. V opětných volbách byl pak zvolen kandidát PJD.

⁶⁹ Jouhari, N., *Leçon d'un scrutin*, Maroc Hebdo International no. 430, 8. – 14. 9. 2000

⁷⁰ Viz *Landmarks in The Party's History*, www.pjd.ma

hnutí, vládní koalice (USFP a Istiqlál) a získat si tak určitý respekt. Druhá tendence vedená zejména poslanci z Casablanky v čele s Mustafou Ramídem pak zaměřovala svou pozornost na nadcházející volby (komunální a parlamentní) a svým přechodem do „konstruktivní opozice“ se chtěla odlišit od vládnoucích politických stran.⁷¹ Zvítězila populistická tendence.

Willis dodává: *"Mnoho kritiků strany spatřovalo v tomto gestu motivaci související s volbami, což dávalo straně čas vyvíjet silnou kritiku vlády a činit ze sebe hlavní politickou alternativu v období přibližujících se voleb 2002. Vedení strany mluvilo o PJD jako 'jediné opravdové opozici' v zemi – strany v oficiální opozici v parlamentu se totiž účastnily předchozích monarchistických státních administrativ."*⁷²

Na konci volebního období v roce 2002 s sebou mohla PJD být spokojena. Měla poměrně významné zastoupení v parlamentu a také jednoho poslance v horní komoře. Po celém Maroku čítala přes 100 členů městských a místních zastupitelstev a šest starostů, a to i přesto, že oficiálně neprotestovala proti výsledkům komunálních voleb v červnu 1997. Během tohoto volebního období se PJD z malé strany stala středně velkou a nastoupila svou cestu k tomu, aby se stala jednou z hlavních politických sil Maroka.

• **Parlamentní volby 2002**

Parlamentní volby se odehrávaly podle nového volebního zákoníku, upraveného těsně před volbami. Volilo se 295 poslanců prostřednictvím kandidátních listin jednokolovým proporčním volebním systémem. V novém zákoně byla také zakotvena kvóta třiceti dalších křesel pro ženy volených na celonárodních listinách. *Do parlamentu nakonec vstoupilo třicet pět žen (ostatní byly zvoleny na běžných listinách).*

Autolimitace

Vzhledem ke změně volebního zákona voleb do Sněmovny reprezentantů (dolní a mocnější komory) musely strany upravit svou taktiku předvolební kampaně: v každém volebním okrsku se volilo několik kandidátů na základě volebních listin politických stran proporčním způsobem. Navíc se volilo 30 žen na celostátních

⁷¹ Podle Tozyho pozice první skupiny odpovídala aktuální politické kultuře, která se charakterizovala „odmítáním použití síly a jakéhokoli vměšování ulice“, ta druhá byla naopak založena na logice mobilizace lidových mas (zejména v březnové manifestaci proti „plánu integrace žen“, tedy reformě mudawany, kde PJD hrála klíčovou roli).

⁷² rozhovor s Othmáním, 20. června 2002, citováno v: Willis, J., cit. d., s. 57

volebních listinách vypracovaných politickými stranami. PJD byla neklidná, neboť to byla ona, kdo první požádal o zavedení proporčního volebního systému. Podpořila stanovisko krále, které zahrnovalo zvětšení volebních okrsků, které mělo zamezit kupování hlasů voličů (které bylo ve velkém volebním okrsku na rozdíl od malého příliš drahé).⁷³

PJD chtěla kandidovat jen v 55 z celkových 91 volebních okrsků, tedy 60% oproti 43% v roce 1997. Toto číslo se může zdát poměrně vysoké, avšak je stále ještě nižší, než volební účast většiny ostatních stran.

Zajímavý je důvod, proč k tomuto omezení došlo. PJD tvrdila, a tvrdí dodnes, že se k tomuto "sebeomezení" rozhodla sama již v červenci 2001, aby zabránila strachu z "islamistické pohromy" a "alžírského scénáře". Řada novin a kritiků se však domnívala, že nešlo o rozhodnutí PJD, nýbrž o tlak Ministerstva vnitra. Mustafa Ramid prohlásil: *"Pokud se týká tohoto rozhodnutí, kladli jsme zájem národní nad zájem stranický. Je možná pravda, že to také bylo přáním autorit, ale můžu vás ujistit, že do našeho rozhodnutí nikdo nezasahoval."*⁷⁴ Willis píše, že "zmíněním 'národního zájmu' Ramid veřejně přiznal, že drtící vítězství PJD by mohlo mít na Maroko destabilizující efekt."⁷⁵ Nejenže by toto vítězství mohlo destabilizovat Maroko zevnitř, ale i zvnějšku. Ze zahraničí by pravděpodobně nebylo tolerováno.

Obecně se spekulovalo o tom, že islamisté⁷⁶ získají významný počet mandátů. Na otázku, zda by byla možná přítomnost islamistických ministrů v nové vládě, Mohamed Tozy odpověděl, že ano. Domníval se, že by nepředstavovala problém, neboť král může i přes svou snahu o demokratizaci vždy zasáhnout a vrátit chod věci do jeho počátku. Tozy navíc zdůrazňoval rozdíl mezi "suverénními" ministerstvy obsazovanými králem, a "správními" ministertvy obsazovanými premiérem. Tozy již tehdy také správně předpokládal, že Maroko zanedlouho spatří obce a města spravovaná islamisty.⁷⁷

Předvolební kampaň PJD

Televizní kampaň PJD byla velmi propracovaná a kontrastovala se špatně připravenými prezentacemi ostatních stran. Navíc PJD pečlivě vybírala i své

⁷⁴ Aujourd'hui Le Maroc, 1. října 2002, citováno v: Willis, cit. d., s. 63

⁷⁵ Willis, J., cit. d., s. 63

⁷⁶ Al-Adl wal Ihsan volby bojkotoval, argumentuje tím, že "volby se odehrály v rámci ústavy, která zbavuje vládu jejích privilegií." (Fatallah Arsalane, mluvčí hnutí, veklaraci pro AFP, viz depeše z 2. 10. 2002)

⁷⁷ Lagarde, D., cit. d.

kandidáty, z nichž 81% mělo alespoň bakalářský titul (to zdaleka nelze říci o kandidátech ostatních stran, z nichž někteří byli dokonce i negramotní).⁷⁸ Výběh kandidátů PJD se mimoto odehrával především na místní úrovni, s minimálním zasahováním ústředí strany. Tím byl zajištěn i jejich blízký vztah s voliči. Ostatní politické strany naopak většinou "seslala s hůry" kandidáty z ústředí do volebních okrsků, a voličům tak byli prakticky neznámí.

Volební kampaň 2002 se také vyznačovala vyhraněným nepřátelstvím PJD a USFP, které vyplynulo již při rozhodnutí PJD opustit Youssoufího vládu v říjnu 2000. Od poloviny roku 2002 se obě strany navzájem očerňovaly a osočovaly.⁷⁹ Právě v roce 2002 se v tisku začaly hromadně objevovat zprávy o stoupajícím násilí páchaném extremistickými skupinkami marockých islamistů. Vedle nich se občas objevovaly fotografie členů PJD a Al-Adl wal-Ihsan s pouze nenápadnou zmínkou v textu, že tyto násilné incidenty s nimi nemají nic společného. PJD z takových útoků obvinila USFP. Abdelkrím Chátib "*obvinil 'nepřátele' strany z pokusů využít atentátů z 11. září 2001 k 'démonizování' islamistů obecně a PJD zejména.*"⁸⁰

PJD byla ve výzkumu volebních preferencí ve vedoucí pozici. Ostře kritizovala končící Jusufího vládu za její špatnou bilanci. Součástí volebního programu PJD byla agenda nazvaná "**K lepšímu Maroku**", která stanovovala pět priorit strany: *autenticitu, suverenitu, demokracii, spravedlnost a rozvoj*.⁸¹ V prvních dvou bodech čtyřech bodech měla PJD jasno. Nebyla však naproti tomu příliš konkrétní ve svém programu pro ekonomii a 'rozvoj', kdy kromě požadavku islámského bankovníctví (banky, které neberou úrok) a výhrady k otevření se země globalizaci nepodala žádné významné návrhy. PJD svou předvolební rétoriku stavěla z velké části také na neúspěchu končící vlády, přetrvávající chudobě a frustraci Maroka.

⁷⁸ 7 A Dire, 20. 9. 2002, citováno v: Willis, J., cit. d., s. 64

⁷⁹ USFP obvinila PJD ze zpronevěření fondů pro palestinský lid, PJD nazpět poukázala, že USFP zve izraelskou delegaci na setkání socialistických stran, které organizuje. Podruhé USFP obvinila PJD z ilegálního používání mešit ke své propagandě, PJD obvinila USFP ze lživých mediálních výstupů, díky kterým doufala vyhnout se špatným volebním výsledkům. Willis, J., cit. d., s. 65

⁸⁰ Maroc Hebdo International, 12. 7. 2002, citováno v Willis, J., cit. d., s. 65

⁸¹ Pod autenticitu spadal zejména větší důraz na islámské náboženství ve vzdělávacím systému a občanské kultuře, a tedy posílení kulturní identity Maroka. 'Suverenita' představuje marocký nacionalismus a teritoriální integritu, tj. Legitimitu marockého nároku na Západní Saharu. V rámci bodu 'demokracie' PJD požaduje ústavní změny k posílení role politických institucí na úkor krále, 'spravedlnost' znamená přání PJD reorganizovat a zprůhlednit marocké zákony, zkažené korupcí a klientelismem. Strana také požadovala nezávislost soudnictví a větší důraz na obranu veřejných svobod (Maroc Hebdo International, 12. 7. 2002, citováno v: Willis, cit. d., s. 66).

Neustále zdůrazňovala svou umírněnost, zejména to, že nebude ženám vnucovat nošení šátků či že nezavede islámské tresty (hudúd), zahrnující amputace rukou zlodějům.⁸² Veškerá tvrzení o umírněnosti však byla záhy smetena Mustafou Ramídem, který prohlásil v rozhovoru pro Associated Press Agency: *"V dlouhodobém horizontu jsme pro aplikaci šarí'y, což zahrnuje také amputace končetin zlodějům."*⁸³ Tento výrok jen potvrdil úvahy o ideologických štěpeních uvnitř strany. Othmání a Benkirane se v řadě dalších interview vyjádřili, že Ramidův výrok byl špatně interpretován, a že aplikace tělesných islámských trestů v agendě PJD nefiguruje⁸⁴, a že PJD upřednostňuje boj za společenský a ekonomický rozvoj země před šarí'ou.

Výsledky

PJD nakonec prezentovala své kandidáty v pouhých 56 volebních okrscích z celkových 91. I přesto však získala 13% voličských hlasů a 42 křesel ve Sněmovně reprezentantů, z čehož 6 pro ženy. Stala se tak jednou hlavních stran opozice.

38 křesel PJD získala ve volebních okrscích a čtyři na ženských národních listinách. Umístila se tak třetí: za Istiqlalem (50 křesel) a USFP (48 křesel).⁸⁵

Mnoho se diskutovalo o důvodech tohoto úspěchu PJD: jednou z důležitých spekulací bylo to, že při velmi nízké volební účasti (52%, s odečtením neplatných hlasů jen 43%) PJD dokázala mobilizovat své vlastní voliče a příznivce, a že při vyšší volební účasti by její úspěch nebyl býval takový.⁸⁶

Sympatie voličů pro PJD byly znásobeny její dobře vedenou předvolební kampaní a slabostí ostatních stran.

PJD by si byla možná vedla mnohem lépe, nebýt volebních podvodů, ke kterým s největší pravděpodobností skutečně došlo.⁸⁷ To vše však PJD považuje za ojedinělé incidenty a s průběhem a transparentností voleb je poměrně spokojena. Dle svých vlastních slov byla zbavena pouze 'dvou či tří' poslaneckých křesel.⁸⁸

Významný počet novinářů a analytiků však soudil, že PJD byla předmětem dalekosáhlejšího nátlaku. Zatímco volební místnosti byly uzavřeny v pátek 27. září

⁸² Chátib s potěšením informoval média, že ani jeho dcery, ani jeho žena nenosí šátek. Stejně tak Touria Gherbal, jedna ze členek PJD zvolených na celonárodních ženských listinách, šátek nenosí.

⁸³ Associated Press, citováno v Aujourd'hui Le Maroc, 30. září 2002, citováno v Willis, J., cit. d., s. 66

⁸⁴ např. Le Journal, 28. září 2002, L'Economiste, 3. října 2002, citováno v Willis, cit. d., s. 66

⁸⁵ Oficiálně. Nejsilnější byla v Tangeru, Tétouanu a zejména Casablance, kde získala více než třetinu všech postů (více než Istiqlal a USFP dohromady).

⁸⁶ Aujourd'hui Le Maroc, 30. 9. 2002, citováno v: Willis, J., cit. d., s. 67

⁸⁷ Podle Othmáního kandidáti PJD čelili výhrůžkám, kupování hlasů a někdy jim bylo státními autoritami zabráněno dostavit se na volební meeting, anebo se tento meeting vůbec nekonal. (Attajdid, 16. září 2002, citováno v Willis, 68)

⁸⁸ Maroc Ouest, 1. 10. 2002, citováno v: Willis, 69

večer, oficiální výsledky byly místo v neděli brzy ráno definitivně vyhlášeny teprve v pondělí ráno. Státní autority oficiálně argumentovaly komplikovaností volebního systému, avšak znalci spekulovali o tom, že islamisté dosáhli příliš velkého volebního úspěchu, a že bylo jejich výsledky potřeba "zkorigovat". PJD podle těchto spekulací získala 48 křesel⁸⁹ namísto 38, a stejný osud stihl i ženské kandidátní listiny, které lehce vedly nad ostatními stranami.⁹⁰ Makhzen pravěpodobně usoudil, že taková reprezentace islamistů je neakceptovatelná, doma i v zahraničí, a tak se dohodl s Chátibem na rozdělení "přebytečných" křesel ostatním stranám, zejména Istiqlálu a USFP. Lídři dotyčných stran v operaci plně spolupracovali.⁹¹ PJD se k těmto spekulacím oficiálně nevyjádřila. Těžko říci, kolik je na nich pravdy, ale poměrně snadno k nim dojít mohlo.

PJD tak postupuje z devíti poslanců na 42, z nichž čtyři jsou ženy. Dalle podotýká, že PJD se navzdory nepřízni osudu zachovala vlídně usuzujíc, že tyto volby "upřednostnily strukturované strany se silnou společenskou základnou, jako USFP, Istiqlál a PJD."

Ačkoli PJD oficiálně proti výsledkům voleb neprotestovala, ve svých neoficiálních prohlášeních členové vedení tvrdili, že PJD získala ve skutečnosti 70 mandátů. Proti průběhu voleb pouze málo z nich (Abderrahím Lahdžúdzí a Alí Belhadž). Uvnitř PJD od té doby existuje silná vůle prezentovat v parlamentních volbách 2007 kandidáty téměř ve všech okrscích.⁹²

Al-Adl wal-Ihsan se oficiálně vyjádřil, že výsledek PJD jej nepřekvapuje, a že je zfalšovaný, dále však ve svém protestu nešla. PJD podle Al-Adlu měla být druhá namísto USFP.⁹³ Hnutí se tak pokusilo sdílet volební vítězství svých islamistických bratří, ačkoli samo vyzývalo k bojkotu voleb.

• **Atentáty v Casablance**

Atentáty v Casablance postavily marockou monarchii před dilema: buďto bojovat proti nejradikálnějším a ozbrojeným islamistickým uskupením a zachovat "umírněný" islamismus, který respektuje pravidla demokracie, anebo oboje sesypat do jednoho pytle a pokusit se je zničit.

⁸⁹ Novinář deníku El País Ignacio Cembrero došel dokonce až k číslu 70.(Dalle, I., cit. d..)

⁹⁰ Jedna ze zpráv, nepublikovaná v médiích, soudila, že PJD získala 15 z celkových třiceti míst na ženských kandidátkách. Willis, cit. d., s. 80

⁹¹ Demain, 5. 10. 2002, citováno v: Willis, J., cit. d., s. 69

⁹² Conseil national du PJD... Les échos, www.pjd.ma

⁹³ El País, 2. 10. 2002 in: Willis, J., cit. d., s. 70

Po atentátech se zdálo, že dny PJD jsou sečteny. Stejně jako Adl wal-Ihsán byla obviněna z nepřímé odpovědnosti za ně. Řada odpůrců se PJD snažila stranu pošpinit, respektive zrušit a zmenšit vliv islamistického hnutí. Byla vedena řadou médií a schválena královským palácem. Jeden z ministrů a několik levicových politiků přímo žádali zrušení strany. PJD se proti těmto snahám velice ostře postavila a nepřestávala zdůrazňovat svou oddanost monarchii a svůj respekt pravidel demokracie a pluralismu. Julien Lariège soudí, že "ve skutečnosti opravdové zrušení PJD nebylo v té době na programu."⁹⁴ Sloužila především bezprostředním politickým cílům.

Díky proporčnímu volebnímu systému je PJD odsouzena hledat aliance s ostatními stranami. Musí proto přijímat určité kompromisy: Jako například to, že "monarchie je božského původu, nemůže být kvalifikována jako ústavní a král, beneficiaire celého právního arzenálu, může ve kterémkoli okamžiku, v rámci zákonosti, disponovat veškerou mocí."⁹⁵ Pole působnosti i její potenciální 'nebezpečnost' jsou tím velmi relativní.

Na začátku září 2004 Saadeddín Othmání vyjádřil přání své strany **vstoupit do vlády**. Důvodem bylo jednak přání PJD vystoupit po mnoha letech z opozice a jednak touha strany zhostit se svého úkolu a podílet se na řešení ekonomické krize země. Othmání vládě vyčítal zejména její neschopnost řešit problémy a také nestrannost jejího premiéra. Položil však jednu podmínku: přál si, aby bylo změněno složení vlády, vyměněn její premiér, a aby v ní PJD hrála roli hybatele. Nakonec ze vstupu PJD do vlády sešlo, avšak strana prokázala, že dokončila cyklus vnitřních mutací a cítí se být připravena přijmout zodpovědnost za řízení země.⁹⁶

• **PJD v budoucnosti**

Na zasedání národní rady PJD v lednu 2006 generální sekretariát strany prohlásil, že strana bude v parlamentních volbách 2007 prezentovat své kandidáty téměř ve všech volebních obvodech. Toto rozhodnutí znamená konec "sebeomezování", ať již bylo v

⁹⁴ Lariège, J., *Les elections municipales. Les enseignements d'un scrutin*, in Les Cahiers de l'Orient, no. 72, 2. trimestre 2003, s. 63

⁹⁵, tamtéž

⁹⁶ Chadi, T., *La galaxie intégriste. Recensement des mouvements islamistes au Maroc*, in: Maroc Hebdo International, no. 559, 23. – 30. 5. 2003

předchozích letech výsledkem tlaku ministerstva vnitra či ne. Také uvnitř PJD existuje tlak členstva na vedení, aby se méně poddávalo moci monarchie.⁹⁷

4.2. Organizační struktura PJD

Slovy Maliky Zeghal, PJD disponuje všemi atributy klasické politické strany: *"tisk, buňky, mládežnická organizace a také parlamentní zastoupení."*⁹⁸

Její sídlo se nachází v Rabatu v poklidné čtvrti Oranger. Je to celkem obyčejná skromně zařízená třípatrová vila. Je zařízena i na nouzové ubytování přespolních příslušníků strany, když se koná sjezd PJD či jiná manifestace.

Ústředními orgány strany jsou Národní kongres, Národní komise, Arbitrážní orgán a generální sekretariát vedený generálním sekretářem.

Generální sekretariát se skládá z prezidenta-zakladatele (Chátib), čestného prezidenta (Abdellah Wakúti) a generálního tajemníka strany (Saadeddine Othmání) a 21 dalších členů. **Generální sekretář PJD** je volen celonárodním kongresem strany. Až do roku 2004 vedl stranu Abdelkrím Chátib, který ze zdravotních důvodů a kvůli svému vysokému věku na funkci rezignoval. Novým tajemníkem PJD se stal Saadeddín Othmání. Nejvyšší autoritou strany je však **Národní kongres**, složený ze členů Národního výboru a reprezentantů místních organizací PJD. Schází se každé 4 roky. Určuje obecné orientace strany, volí generálního sekretáře tajným hl. právem a volí reprezentanty Národní rady. Nejvyšším výkonným orgánem po Národním kongresu je **Národní komise**. Je složena ze členů Generálního sekretariátu a 150 členů volených Národním kongresem. Schází se 1 krát ročně, a ve zvláštním případě na požádání Generálního sekretariátu. Jeho funkcemi je určování cílů stany, kontrola jejích orgánů, či volba některých vysokých funkcionářů. Konflikty uvnitř PJD řeší **Arbitrážní orgán**.

Vztahy mezi ústředím PJD a jejími regionálními orgány spravuje **Výbor regionálních sekretářů** složený ze zástupců regionů a provincií. Předsedá mu generální tajemník strany nebo koordinátor organizačních záležitostí. Poskytuje rady regionálním orgánům, dohlíží na vykonávání doporučení vyšších orgánů.

⁹⁷ Jamaï, A., Conseil national du PJD...Les échos, 9. ledna 2006, www.pjd.ma

⁹⁸ Zeghal, M., cit. d., 2005

Regiony a provincie: Od 5. národního kongresu v dubnu 2004 je PJD složena ze 14 regionálních sekretariátů. Každý sekretariát pak má funkci správy politických, finančních a organizačních záležitostí na úrovni regionu.

PJD čítá také řadu zájmových či jiných **stranických organizací**. Jedná se zejména o Mládež PJD, Orgán pro ženu a rodinu a další. K udržování stranické disciplíny poslanců a členů komunálních zastupitelstev slouží Asociace zvolených kandidátů, politické činnosti a orientaci strany se věnují Politický orgán, Úřad pro zahraniční záležitosti, Orgán pro pokrok a Orgán advokátů.

PJD má také svůj **tiskový orgán**. Dlouho neměla žádný vlastní deník či časopis, musela se proto spoléhat na deník hnutí MUR, At-Tadždíd. Jeho redaktoři však ne vždy byli ochotni zveřejnit stanoviska PJD. Ta teprve nedávno zřídila vlastní deník nazvaný Al-'Asr. Naproti tomu v říjnu 2005 spustila velice kvalitní novou verzi svých internetových stránek www.pjd.ma, tzv. verzi „beta“. Jejím cílem je poskytnout širokou škálu informací o straně, jejích orgánech, vůdcích a činnosti. Je oficiální referencí o pozicích a deklamacích PJD. Má novou a přehlednou strukturu a lze zde nalézt články v pěti jazycích: arabštině, berberštině, španělštině, francouzštině a angličtině.

4.3. Sociologie PJD

4.3.1. Členská a voličská základna

PJD vykazuje charakteristiky masové strany, avšak její báze je poměrně málo známá. Část jejího voličstva se nechává oslovit také hnutím šejcha Jásína a stranou Istiqlál. Toto voličstvo je těžko podchytitelné i pro samotné vedení PJD.

Hlavní členskou i voličskou základnu představují nejen periferie a slumy velkých měst a nezaměstnaní, ale také nižší buržoazie a část středních vrstev i vyšších tříd. Mimoto PJD přitahuje část elit zklamaných z neúspěchu socialistického snu (zejména bývalé členy USFP, ale i dalších levicových uskupení). Toto zklamání je dále přizívováno neschopností současných politických elit vyřešit hlubokou ekonomickou a společenskou krizi Maroka.

Islamisté jsou prozatím považováni za "neposkrvněné", nezkompromitované politickými neúspěchy a intrikami. To jim také přináší hlasy mnohých voličů, kteří tak trestají ostatní politické strany.

Úspěšnost PJD lze vysvětlit třemi hlavními důvody: a) důrazem na islámské náboženství v řešení problémů, který dodává straně na věrohodnosti v očích Maročanů, b) příkladné chování poslanců a členů PJD a jejich blízkost lidem a c) schopnost PJD účinně využít chyby, kterých se dopustily vládní strany.

PJD dokázala spustit účinnou předvolební kampaň také ve venkovských volebních obvodech a na městských periferiích. Nejlépe jí k tomu posloužil její blízký kontakt s voliči. Pomohly jí v tom i jinak nestranické islamistické charitativní organizace. PJD ostatně obsahuje ve svém lůně pestrou směsici nejružnějších hnutí a uskupení.

PJD má širokou lidovou podporu. Své hlasy však nečerpá pouze mezi chudými lidmi, nýbrž napříč společenským spektrem. Voliči PJD argumentovali svou volbu celou škálou důvodů: podpora PJD pro náboženské a civilizační základy Maroka, podpora Palestiň, zklamání a ztráta iluzí z ostatních politických stran, zejména Jusufího vlády, společenská a charitativní akce PJD a její pomoc nejchudším obyvatelům, počestnost a poctivost členů strany, atd. ⁹⁹ PJD pravděpodobně zaujala i některé sekulární voliče, kteří ocenili aktivitu a přítomnost v terénu členů PJD zvolených ve volbách 2007 (členové ostatních stran se po svém zvolení od svého domovského okrsku notoricky distancují).

Pokud se týká rekrutování členů, rozdělila si PJD svou "zónu vlivu" s hnutím šejcha Jásína. Zatímco Jásín se soustřeďuje na univerzity, PJD hledá nové členy především na středních školách, především mezi profesory. ¹⁰⁰ Dále hojně rekrutuje také mezi lékaři, advokáty a dalšími příslušníky inteligence. Kandidáti PJD mají v průměru daleko vyšší vzdělání než kandidáti ostatních stran.

Vstup do PJD se děje dvěma způsoby: buďto vstupem přes MUR, jehož mnozí členové se rozhodnou do PJD vstoupit. Anebo prostý příznivec PJD musí najít člena strany či osobu, kterou strana uznává a akceptuje, který mu bude "garantem". ¹⁰¹ Před parlamentními volbami 2002 se PJD snažila otevřít maximum stranických poboček po celé zemi, aby tak mohla lépe spravovat nové členy.

⁹⁹ La Gazette du Maroc, 7. 10. 2002, citováno v: Willis, J., cit. d., s. 69

¹⁰⁰ Zeghal, M., cit. d., 2005, s. 242

¹⁰¹ Benmbarek, N., *Rencontre avec les femmes du Parti de la Justice et du Développement. La politique sous le voile*, in: Maroc Hebdo International, no. 528, 11, -17. 10. 2002

Ženy PJD

Ženy jsou velmi významnou složkou členstva. Jsou ve straně všude a na všech úrovních, od místní až po generální sekretariát. PJD stanovila, že 15% členů regionálních orgánů strany musí být složeno z žen, což podpořilo přijímání nových členek do strany. Strana i nadále podporuje jejich vstup. Přesný počet členek lze těžko určit, neboť neustále roste.

Ženy PJD se velmi intenzivně věnují zejména asociativní a sociální činnosti. Neexistují tu žádné náznaky nadřazenosti mužů nad ženami. Členky PJD jsou povětšinou zahalené, není to však pravidlem ani podmínkou.

Ve volbách 2002 z 224 celkových kandidátů PJD, kteří v těchto volbách prezentovali, bylo 36 žen na místních volebních listinách a třicet na volební listině národní. Pět z nich bylo zvoleno. 94% ženských kandidátek PJD na celonárodní listině má univerzitní vzdělání, zdají se být dobře integrovanými do politického života.¹⁰² Mezi poslankyněmi PJD vyniká zejména Sumaya Benchaldún, která je předsedkyní Komise pro zahraniční záležitosti a obranu – žádná žena doposud v Maroku nepředsedala parlamentní komisi.¹⁰³

V komunálních volbách 2003 za PJD kandidovala celá řada žen, jedna stála dokonce v čele úspěšné kandidátní listiny.

Nejvýraznější mezi ženami PJD je poslankyně a doktorka sociální psychologie Bassima Hakkawí, která se oddaně věnuje práci pro své ideály.

4.3.2. Frakce a ideologické proudy v PJD

O PJD lze všeobecně říci, že jde o stranu silně hierarchizovanou s relativně homogenním vedením. V důsledku sloučení dvou odlišných ideových proudů v ní však existují výrazná ideologická štěpení: jednak se někteří původní členové MPDC staví proti přílišnému vlivu islamistů z hnutí Jednota a reforma (MUR), a jednak existuje štěpení umírnění islamisté versus "tvrdé jádro". Ačkoli až do svého odstoupení v roce 2004 si Abdelkrím Chátib držel ve straně velký vliv a respekt a také úzké vztahy s královským palácem, jako praví strůjci orientací a programu PJD se prosazují silné osobnosti Národní rady, nejvyššího orgánu PJD. Jde zejména o

¹⁰² tamtéž

¹⁰³ Abbar, R., *Petits partis deviendront grands. PJD à la conquête du Sud*, in *Aujourd'hui Le Maroc*, 18. 3. 2005

Abdelillaha Benkírana, Ahmeda Raisúního, Mustafu Ramída a generálního tajemníka strany Saadeddína Othmáního.

- **Hnutí Jednota a reforma** – "trójský kůň v lůně PJD"

Složkou PJD, která je v současné době asi nejvlivnější, je hnutí Jednota a reforma. Až 30% členů PJD a většina osobností z jeho vedení jsou zároveň členy MUR. Tento fakt způsobuje PJD mnohé problémy uvnitř, ale i navenek. MUR je totiž pestrá směsice islamistů od těch nejmírnějších až po ty poměrně radikální. Odsud také pramení, jak dále uvidíme, mnohá protikladná prohlášení členů PJD.

Jak vyplynulo výše, hnutí Jednota a reforma je plodem dlouhého vývoje islamismu, který začal v 70. letech rozštěpením hnutí Šabíba al-islámíja. Tozy podotýká, že *"právě v lůně asociace Reforma a jednota se reformistický islamismus od roku 1996 dynamizuje. Profil osob, které jej vedou, je podobný profilu islamistů sedmdesátých let. Jsou to ti samí aktivisté jako v tomto radikálním antikomunistickém islamismu. Znovu se setkají (...), aby se zúčastnili voleb mezi lety 1992 a 1997. Jako pro hnutí Al-'Adl wa-l-Ihsan se jedná spíše o hnutí kádrů charakterizované pluralitou center ideologické produkce a organizace bližší politické straně než ilegálnímu, tajnému islamistickému hnutí."* Slovy Mohameda Tozyho, Islah je nepříliš homogenním hnutím složeným z *"osobností silných jedna stejně jako druhá,"* a hlavní ideologickou linií hnutí kvalifikuje za umírněnou, směřující k integraci do politiky. Tozy konstatuje, že *"hlavní vůdci hnutí jsou převážně přeběhlíci z Hnutí islámské mládeže (Aš-Šabíba al-Islámíja)." Často jim bylo zatěžko odpoutat se od jejího odkazu. "Jedná se téměř o učebnicový příklad normalizace (termidorizace) radikálního islamismu, s víceméně úspěšným přechodem do politické soutěže."*¹⁰⁴

Ke stejnému závěru dochází také Malika Zeghal: *"Ideologie Hnutí za jednotu a reformu nevyšlo od velkých intelektuálních osobností či z homogenní ideové linie. Je výsledkem politických trajektorií, které pragmatickým způsobem konstruovaly ideologické orientace hnutí, a které samy vzešly z různých politických rodin a různých islamistických ideologických tradic."*¹⁰⁵ Právě tento fakt vysvětluje to, že prohlášení a mediálních výstupy členů MUR jsou nehomogenní a často si i protirečí. To platí i pro parlamentní výstupy reprezentantů hnutí. Stejně tak rozštěpený je tisk k MUR vázaný. Často publikuje myšlenky a články šejcha Jásína, ale také radikálního a

¹⁰⁴ Tozy, M., cit. d. 1997, s. 228

¹⁰⁵ Zeghal, M., cit. d., s. 228

antisemitského šejcha Abdelbari Zemzemího. Občas píše o myšlenkách ministra Waqf, Mdeghrího. Píše také o politické zkušenosti ostatních islamistických hnutí ve světě. Malika Zeghal tvrdí, že MUR by chtělo najít rovnováhu mezi alžírským a tuniským islamistickým modelem, která by *"nevedla ani k občanské válce, ani k výlučnému autoritarismu."*¹⁰⁶

Dlouholetým vůdcem MUR a také ředitelem jeho deníku zvaného At-Tadždíd byl A. Raisúní. Ten však předčasně ukončil svou funkci v čele hnutí a předal ji Mohamedu Hamdáúimu, který jej pak vedl několik měsíců.¹⁰⁷ V neděli 19. října byl na sjezdu hnutí vůdcem MUR jmenován Mohamed Hamdáúí, který jen velmi těsně porazil své dva konkurenty a zároveň spolubratry z PJD Abdelilaha Benkírana a Mohameda Azzedina Tawfíqa. Volby se nezúčastnil Saadeddín Othmání, který argumentoval tím, že je příliš zaměstnán ve vedení PJD.

Jakousi chartou MUR je devadesátistránková knížečka **Mithaq**: jednoduchým způsobem vysvětluje program hnutí a své pozice opírá výlučně o citace z koránu a hadíthů (nevyskytuje se tedy zde odkaz na jakéhokoli muslimského myslitele). *"Provřadý prvek této charty spočívá ve vůli "nastolení" náboženství (iqámat addín). Tento explikativní text odkazuje na význam poslání hnutí: jednota, jako jednota Alláha, ale také jako jednota marockého lidu, na které toto hnutí chce pracovat na základní a nedotknutelné bázi koránu a sunny."*¹⁰⁸

Charta MUR také zdůrazňuje svobodu náboženství, čímž si chce získat důvěru.

V roce 1998 MUR vydalo brožurku **Politická vize**¹⁰⁹ definující hlavní principy politické akce hnutí. Vyslovuje se pro právní stát, demokracii a lidská práva v jakési "islámské" verzi" založené na náboženské tradici islámu.

MUR není ve věci loajality monarchii tak jednoznačná jako PJD: monarchii vyčítá její vzdálení se od islámu (v zákonodárství i reálné politice), odsuzuje myšlenku nedotknutelnosti královské osoby a absenci opravdové bay'í. Přímo útočí na článek 19 marocké ústavy: *"Zatímco historicky lze soudit, že kritika či sesazení krále byly ve smyslu bay'í prohřeškem, toto pravidlo nefiguruje v ústavní koncepci Maroka doby po nezávislosti."*¹¹⁰ Dále však MUR nejde ani ve své rétorice, ani ve své praxi. V zásadě

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 229

¹⁰⁷ Raisúní podal svou demisi 11. června 2002. Důvodem byla jeho kritika marockého krále.

¹⁰⁸ Zeghal, M., cit. d., 2005, s. 231

¹⁰⁹ At-Tawhíd wal-Isláh, Politická vize hnutí Jednota a reforma, 1998 (arabsky)

¹¹⁰ tamtéž, s. 36-37

uznává legitimitu marocké monarchie a řídí se pravidly hry jí určenými. MUR ostatně oceňuje roli krále jako ochránce náboženství a staví se proti sekularizaci státu.

Po nástupu Mohameda VI. na marocký trůn MUR vydalo na první straně svého deníku At-Tadždíd článek podepsaný Ahmedem Raisúním, ve kterém uznalo zásluhy Hassana II. v rozvoji země, občanských svobod a za udržení teritoriální celistvosti (Západní Sahara), avšak vzápětí novému králi "doporučuje rozvíjet islámskou identitu země a vrátit šarí'í její legitimitu."¹¹¹ MUR schvaluje islamitu státu, avšak vztahuje ji především k němu a nikoli k osobě krále. Přeje si učinit šarí'u nejvyšším pramenem zákonů, aby tak byla nadřazena ostatním právním normám, včetně státní ústavy.

Typicky islamistickým způsobem se staví i k **Západu**, respektive vlivu a pozůstatkům kolonizace v Maroku. Nelíbí se mu změny ve školství, přítomnost západních hodnot, sekularizace legislativy a ekonomie (islámská donedávna zůstala pouze mudawana), atd. Vyčítá také pozápádnějším marockým elitám, že západní vliv, jazyk a myšlení přijaly a napodobují jej (konzumní společnost, způsoby chování, alkohol a cigarety, braní úroku, korupce, nahota žen, odmítání arabštiny...)

MUR je pro arabizaci, stejně tak i Chátib (ve svém dopisu králi) a mnoho dalších ulamů se od nezávislosti země vyslovují pro arabizaci (od gymnázií po univerzity se ostatně v marockých školách vyučuje převážně ve francouzštině, pokusy o arabizaci byly poměrně neúspěšné). MUR dále odsuzuje přílišnou důležitost, která byla dána školám Mission française, což opět posílilo rozštěpení marocké společnosti. Odsuzuje i vliv velmocí, který oslabil nezávislost Maroka, staví se proti Izraeli (sionismu) a dává obraz "muslimského národa" jako oběti válek v Palestině, Afghánistánu, Čečensku, Bosně a Iráku.

Během druhé války v Zálivu v dubnu 2000 "*Mustafa Ramíd, jeden z radikálních lídrů MUR/PJD požádal vládu o otevření seznamů, na které by se mohli zapsat dobrovolníci, kteří chtějí bránit Irák.*"¹¹²

Hamdáví po svém zvolení kongresu znovu připomněl cíle hnutí stanovené po atentátech v Casablance: zdůraznil jeho umírněnou islamistickou orientaci a odsoudil pokus o kompromitaci islamismu jako takového, nutnost obrody islámu a věnování pozornosti mládeži. Vyslovil také požadavek vytvoření pravé islámské společnosti. Připomněl také nutnost dodržování závěrů druhého národního kongresu MUR v ze 14. a 15. prosince 2002: Ohledně otázky **aplikace šarí'y** MUR zastává stanovisko, že

¹¹¹ Zeghal, M., cit. d. (2005), s. 233

¹¹² Assahífa č. 108, 11.-17. 3. 2003, str. 7, citováno v Zeghal, M., cit. d., 2005, s. 236

"od chvíle, kdy se všichni Maročané shodnou, že Maroko je islámská země, bude třeba, aby toto bylo zakotveno v ústavě." Hnutí se dále vyslovilo pro respektování lidských práv a odsoudilo mučení, využívané zejména během "olověných let".¹¹³

- **Al-Yakada wal-Fadila (Bdělost a ctnost)**

Uvnitř PJD existuje sice nesourodost pokud se týká linií myšlení jejích členů, neexistují však významné frakce a štěpení tak, jak to vidáme u mnoha moderních stran. Hlavní výjimkou je štěpení MUR/ostatní členové PJD. Na základě této dělicí linie vzniklo uvnitř PJD hnutí Al-Yakada wal-Fadila.

Zakladatelem hnutí je, jak bylo řečeno výše, bývalý člen MPDC Muhammad Chalidí. Vznik hnutí nebyl zpočátku chápán jako štěpení, nýbrž jako rámec, ve kterém by se mohli sdružovat členové PJD, kteří se neidentifikují s myšlením MUR. Chalidí proto založil proto svou asociaci, aby v ní mohli vyvíjet aktivity členové PJD, kteří k tomuto hnutí nepatří a kteří se s jeho myšlením neidentifikují. Nechápal vznik své asociace jako štěpení strany, neshody s vedením PJD ho však přiměly k odtržení od strany a vytvoření vlastní asociace. Ta se nedávno proměnila v politickou stranu.¹¹⁴

4.3.3. Přední osobnosti PJD

Abdelkrím Chátib

Emblematickou osobností PJD je její prezident-zakladatel, Abdelkrím Chátib. Jakožto chirurg býval osobním lékařem krále Muhammada V. Má také blízké rodinné vazby na královský palác. Svou politickou kariéru zahájil ve straně Istiqlál, kdy bojoval proti francouzské okupaci. V roce 1957 byl s Mahdžúbí Aherdanem spoluzakladatelem Lidového hnutí, po jehož neúspěchu založil vlastní stranu, MPDC. V době "olověných let" Chátibova strana upadla do zimního spánku. Chátib již tehdy protestoval proti represivním metodám režimu, požadoval demokratické změny a transformaci státní moci v konstituční monarchii založenou na islámu. Jeho strana se probudí k politické aktivitě se vstupem islamistů po roce 1996.

¹¹³ Novinář Abdellatif 'Azízi se domnívá, že ideologie MUR je stejná jako ideologie PJD: "Islám jako základ, monarchii jako podstavec a nenásilí jako normu chování". Tvrdí také, že "toto sdružení má jako jednu ze svých základních charakteristik umírněnost, odmítání ilegální činnosti a násilí jako nástroje politického odporu". (Abdellatif El Azizi, *Changement dans la continuité*. Mohamed Hamdaoui nommé à la tête du Mouvement Unité et Réforme, in: Maroc Hebdo International 577)

¹¹⁴ Khalidi veut son parti, in: Le Reporter, 25. prosince 2005

Ač dnes zastává již jen symbolické funce, je Chátib jednou z nejdůležitějších osobností PJD, které svým umírněným myšlením dodává na věrohodnosti v očích občanů i politiků.

Saadeddín Othmání

Současný generální sekretář PJD, Saadeddine Othmání se narodil v roce 1956 v Inezgane v regionu Sús (Souss). Jeho rodným jazykem je berberština (tamazight). Jeho otec byl alimem a Othmání má kromě vzdělání psychiatra také dva diplomy z teologie z *Dár Al-Hadith Al-Hassaníja*.¹¹⁵ I přes své náboženské vzdělání se však nepovažuje za alima. Vykonávat své lékařské povolání přestal až tehdy, když byl zvolen poslancem.

Othmání byl jedním ze zakladatelů hnutí MUR. V roce 1996 se stal také členem MPDC. V roce 1997 byl Abdelkrímem Chátibem pozván do vedení strany. V roce 1999 se stal zástupcem generálního sekretáře PJD a v roce 2004 byl kongresem zvolen do čela strany. V současné době je Othmání generálním sekretářem PJD a současně poslancem zvoleným za Inezgane.

Othmání nejen svým vzhledem, ale ani svým myšlením příliš nepřipomíná člena islamistické strany.¹¹⁶ Většinou se obléká v západním stylu a má někdy až dosti neortodoxní chápání náboženství. Svou politickou činnost pojímá jako službu zemi a obecnému dobru. Na své politické kariéře nijak příliš nelpí, více ho zajímá věda. Bude-li to však situace vyžadovat, je připraven přijmout post marockého premiéra.

Ahmed Raisúní

Raisúní je bývalým vůdcem asociace Islámský růst a bývalým dlouholetým vůdcem MUR. Vlastní doktorát z islámské teologie. Je jedním z ideologů strany a jeho myšlení stojí za zmínku. Kontrastuje jak s neosalafismem, tak s Jásínovým islamismem. Základem jeho myšlení je reformismus a reflexe nad šarí'ou. Raisúní vydal knihu nazvanou *Al-Fikr al-Maquésidí* (Zamyšlení nad smyslem šarí'y) v Maroku všeobecně snadno dostupnou. *"Raissouního texty představují 'pokojnou' dimenzi islámu, více buržoazní v porovnání s tou, kterou nabízí Abdessalam Jásín, kde je*

¹¹⁵ Jedna ze dvou nejvýznamnějších náboženských škol Maroka

¹¹⁶ Othmání považuje otázku, zda by PJD jakožto vládní strana striktně aplikovala zákony zakazující alkohol, mimomanželský sex aj., za banální. Tvrdí, že v Maroku existuje spousta "schizofrenních" zákonů, ne pouze ty výše uvedené a nejčastěji spojované s PJD, které platí, avšak jsou uplatňovány s jistou mírností a flexibilitou. Spíše než zakazování patogenních fenoménů ve společnosti pomocí zákonů se chce věnovat vykořenění jejich příčin. Othmání uvádí příklad užívání drog či terorismus. (Bennani, D., Othmání sobre el diván, Tel Quel, no. 213, 2006)

všudypřítomno utrpení na zemi či smrt." ¹¹⁷ Raisúnímu jde spíše o reflexi nad smyslem šarí'y než o psaní islámských zákonů. Zdůrazňuje důležitost morální a materiální dimenze šarí'y jako direktivy dané lidstvu Bohem, a vyzývá k jejich neustálému výzkumu a znovuobjevování za účelem štěstí člověka na zemi. Vyzdvihuje důležitost modlitby a radost z ní. Stejně tak půst nepovažuje za povinnost nutnou k vyhnutí se pecku, ale za zkoušku nutící věřícího se zamyslet.

"Demokracie je pouhým prostředkem k dosažení jednoho z cílů šarí'y, totiž odstranění sociálních a politických neshod." ¹¹⁸ Malika Zeghal podotýká, že tento přístup je nejen zjednodušující, ale také se "topí v nekonzistenci ideologických postojů členů PJD a MUR, kteří se více věnují politické mobilizaci než teologické definici svých politických praktik." ¹¹⁹

Abdelillah Benkíran

Benkíran patří k těm kádrům PJD, kteří prošli hnutím Aš-Šabíba al-islámíja v jeho plné revoluční fázi. Na počátku 80. let však změnil směr a založil hnutí, které se později transformovalo v hnutí Jednota a reforma, o jehož legalizaci a transformaci v politickou stranu se pak marně snažil až do počátku 90. let. Po vstupu svého hnutí do MPDC byl zvolen zástupcem generálního sekretáře strany Abdelkríma Chátíba.

Byl Benkíran studentem mechaniky a fyziky v Rabatu. Byl a dodnes je osobním přítelem komisaře El Choltího, který mučil a vyslýchal podezřelé studenty. Benkíran byl placeným tajným agentem a Choltího udavačem. V roce 1990 se spřátelil s Drísem Basrím. Byl hlavním ideologem svého islamistického hnutí a vydavatelem jeho tisku, jehož několik titulů bylo postupně zakázáno. Benkíran byl spolu s Othmáním členem hnutí Šabíba al-Islámíja. Byl to také on, kdo zorganizoval vznik hnutí Al-Isláh wat-Tadždíd, do kterého si Makhzen přál integrovat extrémně fragmentovanou islamistickou scénu (až 150 islamistických uskupení, Chaarani s. 164) V důsledku odmítnutí legalizace jeho hnutí Benkíran vstoupil do MPDC. Dnes je jedním z hlavních vůdců PJD.

Mustafa Ramíd

Poslanec PJD a bývalý předseda parlamentního klubu PJD. Je jedním z hlavních lídrů PJD, avšak nikdy nepřislušel k hnutí Jednota a reforma. Byl předsedou poměrně významné parlamentní komise pro Spravedlnost, legislativu a lidská práva. Mimoto v

¹¹⁷ Zeghal, M.cit. d., 2005, s. 229

¹¹⁸ Ahmed Raissouni, *Al-Fikr al-maǧásidí, Manšúrát al-zaman*, Rabat, 1999, str. 46, citováno v Zeghal Malika,cit. d., 2005, s. 230

¹¹⁹ Zeghal, M., cit. d., 2005, s. 230

současnosti předsedá Lize islámského růstu - konglomerátu náboženských sdružení. Je notoricky známý svými radikálními výroky v médiích, neboť požaduje nastolení islámského státu a aplikaci šari'ý včetně amputace končetin zlodějům. Patří k "tvrdému jádru" strany a často oponuje Benkíranovu pragmatismu. Právě on často "kazí" umírněnou image strany. Mezi Maročany se však těší velké popularitě.

Mezi další hlavní lídry PJD patří také **Mohamed Yatim** či **Abdallah Baha**.

5. IDEOVÉ ZÁZEMÍ A PROFILACE

Pragmatismus versus konzervatismus

Malika Zeghal podotýká, že myslitelé PJD mají solidní islámské vzdělání, a že v žádném případě nejsou samouky.¹²⁰ Její rétorika obsahuje silné salafistické a konzervativní prvky, tak inklinuje k pragmatismu a až sekulárnímu způsobu myšlení. Malika Zeghal o procesech vytváření ideové orientace PJD píše: *"Ve svých základech myšlenky PJD ukazují ještě větší nehomogenost, která stejně tak trvá na politickém donucování jako na krystalizaci velice různorodých trajektorií a linií myšlení."*¹²¹ Jedná se tu zejména o zlom MUR/ostatní členové strany. PJD navíc je navíc přímo obsahuje celou škálu islamistů – od těch nejumírnějších až "tvrdé jádro". PJD není strukturována kolem jedné silné osobnosti, která by jí udávala směr, nýbrž je směsicí osobností silných jedna stejně jako druhá. V důsledku toho zde existují tak odlišné tendence, že PJD nevyvíjí jasnou ideologii a její politické postoje jsou tak spíše syntézou vnitřních tendencí, výsledkem pragmatismu a zhodnocení konkrétní situace. Absence ucelené ideologie je jí vyčítána zejména radikálními islamisty.

Náboženské hnutí či politická strana?

PJD neustále tvrdí a dokazuje, že není náboženskou stranou a nečiní si monopol na to jí být. Považuje se za hnutí s islámskými základy. Malika Zeghal dodává, že *"jediným aktérem, který jakožto strážce islámu a politický arbiter, by si ho (islám) mohl legitimně přivlastnit, zůstává monarchie."*¹²²

PJD je svými nepřáteli často obviňována, že není schopna dělat politiku, proto, že se 'topí' v náboženských otázkách. Její kvalifikace jako náboženské hnutí by ji svým způsobem odsunula stranou ze sféry politických stran. Členové PJD se ale takovýmto obviněním tvrdě brání. PJD je často souzena ze svého náboženského aspektu, avšak zůstává v první řadě stranou politickou, která se snaží účinně spravovat veřejné záležitosti. *"Muži PJD jsou tedy nuceni zakotvit se přímo v politické sféře, což pravděpodobně vysvětluje slabost jejich náboženských a teologických argumentací. Distančují se od islámu tím, že ho kvalifikují jako 'odkaz' a brání se jeho použití k*

¹²⁰ Mohsen-Finan, K., Zeghal, M., *Opposition islamiste et pouvoir monarchique au Maroc. Le cas du Parti de la Justice et du Développement*, in *Révue française de science politique*, vol. 56, nr. 1, février 2006, p. 79-119; Presse de Sciences Po, Paris 2006

¹²¹ Zeghal, M., cit. d., 2005, s. 236

¹²² Tamtéž, s. 240

označení samé podstaty své strany." ¹²³ Na rozdíl od mnohých islamistů nehovoří ani o dychotomii dín (náboženství) – dunjá (svět). Jsou neustále nuceni modifikovat a vyvíjet své pozice.

Postavení PJD k marockému státu a společnosti

PJD plně akceptuje legitimitu marockého krále a pravidla hry jím daná.

Tandem MUR/PJD také ostře kritizuje marockou společnost a stát, netroufne si je však označit za "neislámskou", nýbrž pouze za "nemorální". PJD se snaží o moralizaci veřejného života společnosti a respekt islámské etiky. ¹²⁴

Malika Zeghal podotýká, že PJD nepředstavuje výjimku mezi islamistickými hnutími posledních let, kteří staví svoji rétoriku na obraně proti "vnějšímu nepříteli", tedy především západnímu vlivu a hodnotám, a také globalizaci.

Otázka aplikace šarí'y

Pokud se týká aplikace šarí'y, je postoj PJD poněkud zmatený. Ujišťování o umírněnosti kontrastují s názory "tvrdého jádra" strany. Pragmatik Benkíran chápe šarí'u v širším slova smyslu jako boj proti nemorálnosti a korupci upřednostňuje akci na úrovni kultury před uplatňováním náboženských textů. Zdůrazňuje, že Maročané nehlasovali pro PJD proto, aby znovu zavedla islámské tresty. Na druhé straně však Mustafa Ramíd pojímá aplikaci šarí'y striktně a doslova.

PJD sice předstírá, že chce aplikovat šarí'u, avšak nepožaduje aplikaci islámských trestů (hudúd). Opatrně vybírá svoji rétoriku: "Nikdy jsme neprohlásili, že bychom chtěli nutit ženy nosit šátek, stejně tak jako vnutit povinnou modlitbu všem občanům. To vyžaduje víru. Bez víry nemůžeme nikomu nic nutit. Naopak některá opatření, které jsou součástí šarí'y, jako daně, mohou být aplikovány. Pokud se týká aplikace trestů, to pro naši stranu není na programu dne." ¹²⁵

¹²³ Tamtéž, s. 241

¹²⁴ PJD používá metody agitace a propagandy po vzoru Muslimského bratrstva, snažíc se chránit marockou společnost před "západními deviacemi." Poslanci PJD například žádali zákaz vysílání čtyř filmů: Une minute de soleil en moins N. Ayouche, Les Casablancais A. Lagtaa, Les amants e Mogador S. Benbarky a Et après M. Ismaila a navrácení dotací, které tyto filmy dostaly. V prvním z nich se vyskytují tři "nemorální" scény: deníky blízké PJD, Al-Asr a Attajdid ostře zaútočí na básníku Hakímu Chaoui, která je autorem poezie ve filmu přednášené. Členové PJD také požadují uzavření některých zahraničních kulturních center, která jsou původci řady kulturních manifestací. To vše ve jménu integrity marocké kulturní identity. (viz Lariège; J., *Le parti de la Justice et du Développement*, in: Les cahiers de l'Orient, no. 74, 2. trimestre 2004)

¹²⁵ Interview s Saadeddinem Othmáním, Le Journal Hebdomadaire, 28. září – 3. října 2002, s. 19, citováno v Zeghal, M., cit. d., 2005 s. 238

5.1. Politický program PJD

Za politický program PJD výmluvně hovoří již emblém strany. Je jím petrolejová lampa: ta má symbolizovat průhlednost a jasnost. Ze skleněné lampy vyzařuje světlo a čistota: " *Strana je jako čisté sklo, kterým lze vidět zvenčí to, co je uvnitř*". Pět paprsků světla symbolizuje pět cípů hvězdy na státní vlajce.

Pro pochopení myšlení strany a její velké oblíbenosti u Maročanů je však nutno blíže se podívat na její politický program.

- **Vize strany pro budoucnost Maroka:**

"Pro Maroko Autenticity, Spravedlnosti a rozvoje." (Mise strany).

*"Strana spravedlnosti a rozvoje je národní politickou stranou vybudovanou na islámských základech, jednající v rámci konstituční monarchie založená na postavě Knížete věřících (Imarat al-mu'minin). Strana se podílí na konstrukci Moderního, Demokratického, Prosperujícího a Solidárního Maroka, hrdého na svou historickou autenticitu, a přispívajícímu pozitivním způsobem k pokroku lidské civilizace. Strana spravedlnosti a rozvoje se snaží o informování občanů a jejich participaci ve správě veřejných záležitostí, konsolidaci hodnot rovnosti, svobody, zodpovědnosti, spravedlnosti a solidarity, prostřednictvím politické metody založené na kompromisu, průhlednosti, postupném pokroku, občanské participaci a kooperaci různých aktérů, což miní odrážet ve své každodenní praxi a svém akčním programu, a chce klást národní zájmy nade všechno."*¹²⁶

Politickou metodou k dosažení těchto cílů má být úsilí, angažovanost, průhlednost, spolupráce politických aktérů a politická participace občanů. "PJD klade vitální národní zájem nade všechno a tento svůj politický přístup realizuje ve svém každodenním konání a svém politickém programu".¹²⁷

Konkrétní politický program¹²⁸ je pak založen na stejných třech bodech: autenticitě, spravedlnosti a rozvoji.

Obsahuje velký a zásadní důraz na všeobecné obrození, tj. zejména vybudování nové, silné a solidární společnosti, které považuje za zásadní civilizační otázku. PJD se domnívá, že všechny projekty reforem by se měly přidržovat islámského náboženství

¹²⁶ *Misión del partido*, www.pjd.ma (španělská verze)

¹²⁷ *tamtéž*

¹²⁸ *Politický program PJD*, vwww.pjd.ma (arabsky)

a měly být kompatibilní s kulturními a civilizačními hodnotami Maroka a zároveň respektovat všechny kulturní, jazykové a etnické zvláštnosti. (tj. zejména berberskou kulturu). PJD chce budovat rovnost šancí pro všechny občany a jejich politickou participaci v demokratických institucích založených na transparentních a spravedlivých volbách. Zvláště se pak zaměřuje a rozvoj jednotlivce.

Veškeré politické reformy mají brát ohled na islámské náboženství a kulturní specifitu Maroka. Staví se však proti monopolizaci islámského náboženství kterýmkoli z politických (i jiných) aktérů.

Řešením problému autority a přístupu k ní je podle PJD alternace politických sil založená na volbách, což zajistí stabilitu a bezpečnost Maroka a jeho územní integritu (odkaz na problém Západní Sahary). Zdůrazňuje, že právo národa vybírat si své vůdce je jedním ze základních principů, na kterých je založeno legitimování moci v islámském režimu. Soudí, že rotace politické moci je pak výrazem tohoto principu.

PJD hlásá "opravdový, všeobecný pokrok", který zahrnuje jak vývoj politický a hospodářský, tak rozvoj společenský: vzdělanost, rovnost občanů, zlepšení postavení žen a etnických menšin, sociální spravedlnost. Hlavní problém, kterému Maroko čelí, je civilizačním problémem, který zachází za politické úvahy a plánování ekonomických a společenských rozvojových programů. Veškerá opatření musí být pro svou účinnost podle PJD založena na doktrinálních (islámských) a civilizačních základech, které povedou k pokroku člověka-jednotlivce

• **Tři velké strategické volby PJD.**

Zásadním bodem v programu PJD je autenticita (Al-asala):, která spočívá v posílení autenticity Maroka a kladení důrazu na jeho historický původ, tedy islámské náboženství, kulturu a jejich odraz v prosazovaných reformách. Pokrok dle PJD může přijít jedině pokud budou založené na islámských základech a marocké autenticitě. Islám není pouze náboženstvím, ale ústavním systémem – šarí'a je životním stylem.. Jen prostřednictvím islámu lze dospět k udržitelnému společenskému systému.

Islám má být založen na umírněnosti ve výkladu i praxi, přizpůsoben moderní době, otevřený vůči ostatním náboženstvím a nemuslimským společnostem. Má být také kódem chování pro běžné lidi i politiky. Politické strany mají prosazovat islám v politice. Islám je a má zůstat státním náboženstvím, avšak nemá být zneužíván k prosazování osobních politických zájmů. PJD o sobě tvrdí, že není islámskou stranou, která by chtěla bránit islám, je čistě politickou stranou.

PJD klade velký důraz na zachování marocké identity, která nevyhnutelně prochází přes péči o islámské náboženství a národní kulturní dědictví. Je třeba podporovat vznik občanské společnosti vytvářením náboženských i nenáboženských spolků a hnutí. Ve výchově mladých lidí klást důraz na islám, čímž budou zmírněny negativní důsledky postupující globalizace. Islamizován má být zejména vzdělávací systém.

Současná legislativa má být upravena podle islámské šari'yy.

Má být posíleno postavení berberštiny a berberské kultury, a to i ve státní administrativě a institucích.

PJD je také pro liberalizaci domény telekomunikací, která má být privatizována a eliminovány veškeré zásahy státu. PJD požaduje absolutní svobodu tisku a právo občanů na informace, kulturní vyžití a zábavu. PJD se vyslovuje také pro liberalizaci ekonomiky a podporu zahraničních investic v Maroku, její konkrétní program však zůstává vágní.

PJD klade důraz na suverenitu Maroka v domácí a zejména zahraniční politice. Maroko přitom nemá zapomínat na svou příslušnost k arabskému a islámskému světu a Africe a svou geostrategickou důležitost.

Maroko má bezpodmínečně zachovat svou teritoriální jednotu (tj. podržet si Západní Saharu), podporovat regionální spolupráci v rámci arabského a islámského světa a bojovat proti vzniku mikro států, prosazovat mír a dialog a podporovat národně-osvobozenecká hnutí ve světě. Izraelskou okupaci Palestiny označuje za formu terorismu a Maroko má podporovat osvobozenecké úsilí Palestinců, Izrael má naopak respektovat rezoluce OSN. Dále má Maroko uzavírat smlouvy o spolupráci s velkými státy. PJD se ostře staví proti imperialismu a je pro posílení role OSN ve světě.

PJD je často svými protivníky obviňována z toho, že se "topí" v náboženských otázkách. Vedení PJD však odmítá, že by zacházelo do náboženských debat a zdůrazňuje, že je především politickou stranou. Malika Zeghal o tom soudí: *"Muži PJD jsou tak nuceni zakotvit se přímo v politické sféře, což pravděpodobně vysvětluje slabost jejich náboženských a teologických argumentací."* Ideologická produkce není v PJD soustředěna kolem jediné autority, jako je to v případě hnutí šejcha Jásína: *"PJD je stranickou strukturou a uskupením jedinců soustředěných kolem stejných principů, ale z nichž žádný není jednoznačným vůdcem..."*¹²⁹

¹²⁹ Zeghal, M., cit. d., 2005, s. 242

5.2. Postoj PJD k otázce demokracie a lidských práv

PJD beze zbytku uznává hodnoty demokracie a politického pluralismu a preferuje pragmatický a konstruktivní přístup k politické činnosti. Podporuje občany Maroka, aby se zúčastnili voleb, aby se tak volby mohly stát opravdovým opěrným bodem demokratizaci země.

PJD má řadu kádrů, kteří aspirují na vysoké státní funkce a vzhlížejí k "západnímu modelu" politického systému, avšak otevřeně odmítají jakkoli zpochybnit legitimitu marockého monarchického modelu. PJD se vyslovuje pro změnu ústavy ve smyslu revize funkcí druhé parlamentní komory, která v současné době má zhruba stejné kompetence jako ta první a její užitečnost je tak pochybná.

Naproti tomu se PJD snaží bojovat proti okcidentalizaci Maroka a jeho sekulárním elitám, které "ohrožují" marockou identitu a vnucují Maročanům západní způsob života. PJD chce zakotvit islámskou dimenzi v politice a využívá k tomu svou parlamentní reprezentaci jako tribunu k moralizaci a kázání.

PJD si přeje reformu politiky ve smyslu moralizace, racionalizace a optimalizace práce vlády, aby tak mohla účinněji řešit ožehavé problémy země (reforma justice a administrativy, revize státních financí aj.)

Velkým zádrhelem je však rétorika PJD o aplikaci šarí'ý. Podle Abdelilaha Benkirana je otázka aplikace tělesných trestů v šarí'e zakotvených otázkou interpretace marockých ulamů, a to s ohledem na současný společenský a kulturní kontext. Ostatně pouze menšina kádrů PJD požaduje nastolení teokratického státu, strana jako taková vždy hrála hru marockého politického systému.

• **Aktivita PJD za demokratizaci veřejného života**

Vůdci i poslanci PJD bojují za "moralizaci veřejného života" a vynášejí na světlo nejrůznější skandály, ze kterých dělají své téma obrany lidských práv a demokracie. V takovéto aktivní činnosti PJD lze spatřovat největší část jejího potenciálu k demokratizaci Maroka. Několik brilantních případů viz níže.

Poslanci PJD (marně) žádali ustavení vyšetřovací komise v aféře podvodu, do kterého byla zapletena emirátská společnost 'Al-Nadžát' a kritizovali opakovaně a velmi explicitně politiku boje proti terorismu vedenou Palácem, zejména únosy

marockých občanů do USA za pomoci marockých orgánů¹³⁰ PJD vyžaduje potrestání takových praktik.

Ještě před atentáty v Casablance ze 16. května 2003 se PJD postavila proti přitvrzení antiteroristického zákona, který byl bezprostředně po dotyčných událostech horní komorou jednomyslně přijat. "*Chátib a další osobnosti PJD ve jménu právního státu zasáhli na obranu jednoho z kazatelů, Hassana Kettáního, obviněného z toho, že je ideologem skupiny Salafíja Džihádíja a podezřelého z toho, že zřídil výcvikový tábor pro islamistické bojovníky.*"¹³¹ Kettání pravidelně píše do tisku strany.

16. prosince 2005 hlasovala Sněmovna reprezentantů o návrhu zákona týkajícího se „Autorských a s nimi souvisejících práv“. PJD konstatovala skandální podmínky, ve kterém se hlasování odehrálo. Zaprvé se vláda snažila o odhlasování zákona v rekordním čase, aby zabránila diskusím a vznesení námitek dotyčnou komisí, navíc systematicky odmítala námítky vznesené členy PJD. Televizní zpravodajství o tomto incidentu jakýkoli výstup poslanců PJD ignorovalo.

Velmi dobré výsledky zaznamenali starostové a městští radní PJD, kteří prosluli svou nezkorumpovatelností a úsilím, které vynaložili ke správě svých obcí. Prokázali přitom značnou dávku pragmatismu (nezakázali prodej alkoholu ani prostituci s tím, že je třeba nejprve vyřešit kořen problému). Výborná bilance islamistických starostů již mezi lety 1997-2003 značně přispěla k volebnímu úspěchu PJD.

Protože nemá příliš zkušeností se spravováním země, snaží se PJD organizovat konference a osvětové akce pro své členy, ale zároveň také navazovat kontakty se zahraničím a komunikovat se zahraničními odborníky na islamistická hnutí. Zástupci PJD se zúčastnili řady setkání (v listopadu 2005 se zástupci PJD zúčastnili Mezinárodní konference o demokracii a islámských hnutích organizovanou institutem The Carnegie Endowment for International Peace, v dubnu 2006 vystoupil Othmání na tiskové konferenci v Paříži). V posledních měsících jich PJD sama zorganizovala hned několik (v březnu 2006 to byla konference mezinárodních odborníků na téma "Regionalizace a autonomie: Modely a možnosti", jejímž cílem bylo diskutovat o modelu regionální správy vhodném pro Maroko, nedlouho poté

¹³⁰ Lariège; J., *Le parti de la Justice et du Développement*, in: Les cahiers de l'Orient, no. 74, 2. trimestre 2004

¹³¹ tamtéž

konference o americko-marockých vztazích). PJD také organizuje vzdělávací akce pro své členy, poslance a členy místních zastupitelstev.

5.3. Ideová profilace PJD v souvislosti s důležitými tématy domácí a zahraniční politiky

• **Otázka zákazu alkoholu a smíšených pláží**

PJD na přelomu let 1998 a 1999 evokovala otázku zákazu alkoholu v zemi. Zákon, který jej zakazuje, již existoval, avšak PJD požádala o jeho opravdovou aplikaci: zákaz prodeje alkoholu muslimům pod přísnými tresty a restrikce v prodeji alkoholu v turistických zónách. Vláda však odmítla tuto otázku prodiskutovat. PJD je v tomto kontextu vyčítán extrémismus, ona ale poukazuje na to, že zákon zakazující alkohol již existuje, a že stačí jej v praxi skutečně aplikovat.¹³² Podobně PJD v roce 2000 zmínila otázku pláží. Odsuzovala zejména nošení plavek a mísení mužů a žen jako porušující morálku a islámské náboženství. Ministr vnitra na otázku pláží položenou PJD odpověděl velmi vyhýbavě a v zásadě ji smetl se stolu.

Malika Zeghal konstatuje: *"Tato moralizace mravů je hlavním bitevním koněm PJD. Umožňuje jí mít fundamentální islamistickou ideologii, a zároveň zůstat na okraji politické praxe, která by ji vedla k odporu proti samému fungování politického systému."*¹³³

• **PJD a reforma "Mudawany"**

PJD proti reformě Mudawany ostře protestovala a organizovala četné manifestace. Vnesla mnoho námitek. Když král autoritativně rozhodl o změně dotyčného textu, PJD toto rozhodnutí plně akceptovala. Mají však jisté výhrady k výhodám, které ženy změnou zákoníku ztratily:

Bassima Hakkawí, prezidentka ženské organizace PJD o reformě říká: *„Uspokojuje všechny strany, které se po určité době této reformě vzpíraly.“* Zdá se jí však být nebezpečný důraz na „mechanickou“ rovnost mezi mužem a ženou, čímž žena ztrácí mnohá ze svých práv. Hakkaoui tak vyjadřuje vůči reformě Mudawany jisté výhrady. Konstatuje, že PJD je jinak s reformou spokojena, neboť přináší ženě důležité

¹³² Viz například: Bennani, D., cit. d.

¹³³ Zeghal, M., cit. d., 2005, s. 238

výdobytky. Saaddin Othmání s uspokojením konstatuje, že mnoho návrhů PJD bylo v nové reformě Mudawany uplatněno.¹³⁴

• **Atentáty v USA a Casablance**

Abdelilah Benkíran se v jednom rozhovoru pro Maroc Hebdo vyjádřil, že atentáty v Casablance jsou výsledkem několika spolu souvisejících faktorů. Tím prvním je dlouhodobá marginalizace role marockých ulamů, která vytvořila prázdno v náboženském prostoru, který poté vyplnily extrémistické skupinky islamistů. Druhým faktorem je zoufalá chudoba předměstí velkých měst, jejichž mládež je náchylná k manipulaci těmito skupinami, což byl také případ atentátníků z Casablanky. Několik mladých lidí odpálilo bomby na svém těle s úmyslem bojovat proti společnosti, kterou považovali za bezbožnou a zkaženou. Benkíran ostře odsoudil veškeré obviňování PJD z odpovědnosti na těchto atentátech s tím, že na vině jsou všichni Maročané, neboť nikomu se nepodařilo tyto mladé lidi zapojit do života společnosti. Připomněl, že ani PJD ani Al-Adl wal-Ihsan nemůžou být na vině, neboť vždy kategoricky odmítaly násilí. PJD navíc nemůže být na vině, neboť právě jí tento zločin nejvíc uškodil tím, že vzbudil všeobecnou nedůvěru vůči ní. Benkíran navíc podotkl, že tato propaganda proti PJD byla zneužita a rozdmýchávána politickými protivníky strany, kteří neobstáli v parlamentních volbách 2002 a měli strach z opětného úspěchu PJD ve volbách komunálních, které se konaly v září 2003.

• **Problém Západní Sahary**

Pokud se týká problému Západní Sahary, PJD je bezpodmínečně pro "teritoriální integritu," což znamená, že Západní Saharu (stejně tak jako španělské enklávy Ceuta a Melilla) považuje za marocké území. Jako řešení tohoto problému navrhuje jednak dialog se separatisty a jednak politickou autonomii regionu. Mimoto si přeje přerozdělení marockého státního území do "*šesti či sedmi velkých silných regionů, vybavených reálnými a zásadními pravomocemi,*" a v tomto kontextu také "regionální parlamenty a vlády." Jeden z vůdců PJD prohlásil, že "*tato regionalizace by mohla ukončit konflikt o Západní Saharu.*" To, že postoj PJD je pro marockou politickou špičku důležitý, svědčí fakt, že strana byla přizvána k jednání stran vládní většiny o tomto problému, a byla tak "povýšena" na hodnost majoritní strany.¹³⁵

¹³⁴ Mdidech, J., *Islamistes et modernistes... pas si opposés que ça*, in: L'Express, 17.10.2003

¹³⁵ Sehimi, M., *L'équation Sahara*, in: Maroc Hebdo International, no. 661, 15. – 21. 7. 2005

- **Ilegální imigrace**

O Maroku se v poslední době často mluví v souvislosti s ilegálními migranty prchajícími do Evropy. Tisíce obyvatel subsaharské Afriky prchají přes Maroko do Španělska. (na Kanárské ostrovy, do Ceuty či Melilly anebo přes Gibraltarský průliv. . Maroko je v této souvislosti často obviňováno z porušování lidských práv a násilí na imigrantech.)

PJD zastává názor, že tento problém je přirozeným výsledkem nespravedlivého světového řádu a vyzývá bohatý Sever k aktivnější rozvojové pomoci zemím Jihu. Saadeddin Othmání důraz na větší angažovanost Evropy v problému migrace (řešení příčiny problému v zemích původu uprchlíků), ale také na větší úsilí afrických zemí o vlastní ekonomický a společenský rozvoj.

- **Sionismus**

PJD je čas od času obviňována z antisemitismu. S největší pravděpodobností tomu však tak není, naproti tomu PJD je silně antisionistická. Kategoricky odmítá jakoukoli normalizaci vztahů s Izraelem. Motivací těchto postojů PJD je izraelská okupace Palestiny a bezpráví, kterého se Izrael na Palestincích dopouští. PJD ke stejnému postoji vyzývá i ostatní politické představitele Maroka.

6. EXTERNÍ VZTAHY PJD A JEJÍ VNÍMÁNÍ ZVENČÍ

6.1. PJD a její spojenci

• **PJD a Al-'Adl wal-Ihsan**

Vztahy mezi PJD a hnutím Al-'Adl lze s jistým nadlehčením označit jako svatbu z rozumu. Každé z obou hnutí chápe to druhé jako potenciálního partnera ve své strategii, vytýká mu však jisté body jeho ideové koncepce. Al-'Adl může ovlivňovat volební preference PJD příkazy svého šejcha, PJD si zase musí jeho členy i vedení ze stejného důvodu "předcházet". Obě hnutí mají mnoho společného, avšak v některých otázkách se mezi nimi tyčí propastné rozdíly. Ten nejdůležitější a nejzákladnější je uznání legitimacy marocké monarchie a titulu krále jakožto knížete věřících. Zatímco PJD tuto legitimitu plně uznává a nijak se proti ní nestaví, šejch Jásín má stále jisté výhrady. V dřívějších desetiletích ji popíral zcela, dnes na ni přistupuje, jde však o pouhý pragmatismus.

Vztah mezi PJD a Al-'Adlem je opravdu pouhou "svatbou z rozumu", hluboké přátelství zde neexistuje. Slovy J. Willise: *"Vztahy mezi Al-'Adl wal-Ihsan a At-Tawhid wal-Islah a PJD byly obecně dobré, ale ne blízké. Periodicky kooperovaly ve společných kampaních týkajících se například Palestiny, a PJD agitovala v parlamentu za propuštění Abdessalama Jásína z domácího vězení, ale jinak neměly další kontakty či koordinaci."*¹³⁶

O odlišných politických trajektoriích rozhodl také odlišný historický původ a zvolená strategie obou hnutí. Zatímco Al-'Adl preferoval zůstat v ilegilitě, aby tak mohl kritizovat politický systém a, a to zejména, marockou monarchii, Al-Islah se rozhodl podřídit se pravidlům hry stanovenými králem a stát se politickou stranou. Důležitou roli hraje také fakt, že Al-'Adl není primárně politickým, nýbrž spíše 'společenským' hnutím, kladoucí důraz na kázání a studium a osobní duchovní rozvoj, než na politický aktivismus. Nicméně hnutí v roce 1998 založilo svůj "politický kroužek" s cílem koordinovat své politické aktivity a spolupráce s médii.

Mezi ideologické rozdíly obou hnutí patří zejména důraz šejcha Jásína na duchovní rozvoj a mystiku (jeho praktiky jsou víceméně súfistické), kdežto At-

¹³⁶ Willis, cit. d., s. 59

Tawhíd i PJD tíhnou často k salafismu a konzervatismu (promítlo se to zejména v jeho boji proti reformě statutu žen, kdy byl "tvrdší" než Al-'Adl).

Jásín oficiálně PJD při volbách nepodporuje. Tento postoj pramení z Jásínova odmítání voleb do institucí, které mají jen velmi omezenou pravomoc. Volební vítězství svých islamistických bratří ochotně sdílí a blahopřejí jim k jejich úspěchu.

PJD naopak Al-'Adlu vyčítá jeho odstup od společenských a politických problémů, který pramení z jeho neúčasti v politické soutěži, a doporučují mu se do ní zapojit.

• **Dohoda o partnerství PJD – Forces Citoyennes**

17. listopadu 2005 podepsaly PJD a strana Forces Citoyennes (dále jen FC) v Casablance dohodu o vzájemné spolupráci. Došlo k tomu den po parlamentním hlasování o zákonu o politických stranách a nedlouho před parlamentními volbami 2007. Cílem této dohody je vyvíjet politické iniciativy a sdílet své zkušenosti. FC je liberální stranou, která může pomoci PJD vyvinout přesný ekonomický program. Jinak je však stranou marginální a není pro PJD silným koaličním partnerem.

Toto spojení představuje jakousi „svatbu z rozumu“, z níž každá ze stran čerpá zisk a díky níž nachází nové posluchače. Strany společně organizují debaty a konference o aktuálních politických tématech. Předěšlé konference PJD a FC se týkaly koordinace v tržní ekonomice, příští se má týkat bankovníctví obecně a zákona o něm, který byl nedávno projednáván parlamentem.¹³⁷

• **Možnosti koaličních vazeb PJD**

PJD má jak spoustu nadšených zastánců, tak zapřísáhlých odpůrců. Obrovskou popularitu má mezi občany Maroka, ostatní politické strany ji považují za zcela regulérního partnera, se kterým se v případě potřeby spojí. Tyto aliance jsou však spíše čistě účelové, PJD je pouze málo stranami vnímána jako blízký přítel. Těmito výjimkami jsou zejména Forces Citoyennes a Istiqlál, který sám má salafistické kořeny. PJD však požaduje, aby opustil Kutlu, která je aliancí socialistických stran.¹³⁸ Největším "nepřítelem" PJD jsou totiž právě socialisté, považovaní za laiky a odpůrce náboženství. Jsou pro ni ještě větším nebezpečím než marocký režim samotný. Největším z těchto nepřátel je komunistická PPS. V souvislosti s nadcházejícími

¹³⁷ *Le PJD et les FC signent un accord de partenariat*, Jeune Afrique, 17. 11. 2005

¹³⁸ Mdidech, J., Filali, H., *Le pouvoir est entre les mains du Roi*, in La vie économique, 7.4.2006

volbami však v PJD vítězí pragmatismus. Vnitřně spojenectví se socialisty odmítá, avšak ve svých veřejných deklaracích je prozatím nevylučuje.

6.2. PJD vnímaná zvenčí

Názory na to, co je vlastně politickým cílem PJD, jsou velice nejednotné. Existují odborníci, kteří integraci PJD do politiky tleskají a spatřují v ní jistou naději. Jsou však i takoví, kteří tvrdí, že má postranní úmysly a tmářské myšlení, které skrývá za svým vnějším pragmatismem. Oba tábory není dost dobře možné rozsoudit.

PJD však neustále odkazuje na to, že veškerou moc ve státě vlastní král, a že ani kdyby chtěla, nemůže učinit žádný "státní převrat".¹³⁹

Vítězství PJD je již často bráno za hotovou věc.¹⁴⁰ Jedinou komplikací může být zásah Ministerstva vnitra do volebních výsledků. O ohtmáním se mnohdy hovoří jako o budoucím premiérovi Maroka.

Otázkou je, jestli je PJD skutečně schopna vládnout. Mnozí soudí, že není. Je jí vytýkána zejména absence jasného ekonomického programu.¹⁴¹ Hrozí, že i přes veškeré své úsilí nebude schopna účinně spravovat problémy země, ačkoli si to velmi přeje. Maročané její účast na vládě netrpělivě očekávají a jejich zklamání by mohlo vést ke ztrátě věrohodnosti strany a její banalizaci.

V zahraničí vyvolává síla islamistů z PJD nedůvěru, což bylo také jedním z důvodů omezení její volební účasti. Image země, které vládnou islamisté, by mohl Maroku uškodit.

¹³⁹ Tamtéž

¹⁴⁰ Americký Mezinárodní republikánský institut provedl studii volebních preferencí, dle kterých PJD získá 70 procent hlasů. Tento průzkum však není zcela průkazný, neboť 78% dotázaných bylo prozatím nerozhodnuto, a jako první alternativu označili PJD. (viz Boudarban, M., *Le PJD minimise ses capacités électorales*, in: Aujoud'hui Le Maroc, 14. 4. 2006

¹⁴¹ *Les vérités sur le système PJD*, in: La Vie éco, 7.4. 2006

7. ZÁVĚR

7.1. Přítomnost a budoucnost marockého islamismu

V prvních dvou kapitolách své práce jsem se věnovala fenoménu islamismu a vývoji marockého politického systému.

Islamismus je dle názorů odborníků reakcí na evropskou kolonizaci muslimských zemí, kde je de facto paralelou evropského nacionalismu. Místo toho, aby hledali ztracené "domácí" tradice, vrátili se muslimové k vysoké kultuře islámu. Islamismus se však na rozdíl od svých blízkých příbuzných salafismu či fundamentalismu angažuje v politické akci, jejímž cílem je nastolení islámského státu. Islamizace individua není možná bez nastolení islámské politické moci.

Neúspěch islamismu vedl některé odborníky k tezi o tzv. post-islamismu, který spočívá ve vyčerpání politických prostředků islamistů a jejich zkompromitovanosti v očích lidí. Dle této teze islamismus opouští snahu o nastolení islámského státu a spokojí se s islamizací individua. Této teorii oponuje F. Burgat, který namítá, že islamismus stále mobilizuje lidové masy, a že se zdaleka nevyčerpal. Tím pádem podle něj doba post-islamismu ještě nenastala.

Podle názorů odborníků je islamismus v Maroku velice populární a jeho popularita dále stoupá. Vyplývá to jednak z velké zbožnosti a upřímné náboženské vroucnosti většiny Maročanů, kteří jej považují za obránce islámu a národní identity, a jednak ze selhání tradičních politických stran v ekonomické a sociální transformaci země.

Maroko se v 90. letech pokusilo nastoupit cestu demokratické alternace politických sil, která však selhala a vedla Muhammada VI. ke jmenování premiéra-technokrata a nestraníka Dríse Džettú a dalších deseti technokratů z celkových 35 ministerstev Maroka. Politická alternace je tedy pozastavena, a to kvůli neschopnosti politických stran překonat vlastní spory a rozbroje a účinně řešit problémy země.

Marocká monarchie sama je však v ohrožení. Čím dál tím více se vzmáhají síly, které zpochybňují legitimitu a efektivnost tohoto více než tisíciletého symbolu jednoty země. Na jedné straně je tedy nucena činit demokratické změny pro účinnější správu země a pro vykoupení vlastní legitimacy, na druhé straně však přílišná politická svoboda by mohla v nadcházejících letech či desetiletích vést k jejímu pádu. To by

mělo katastrofické důsledky pro stabilitu a jednotu země. Tento fakt je nutno při veškerých úvahách o možnostech demokratizace Maroka brát na vědomí.

7.2. Kam míří PJD?

Podrobným rozbořením kořenů, sociologie a fungování PJD jsem se věnovala ve 4. kapitole. Z porovnání dostupných zdrojů vyplynulo, že kořeny PJD jsou dvojí: jednak v Chátibově MPDC a jednak, a to je v mnoha případech rozhodující, v islamistickém hnutí At-Tawhíd wal-Isláh. K druhému z nich totiž přísluší většina kádrů PJD a zhruba 30 procent členů PJD má členství v obou organizacích. PJD i Isláh jsou strukturami vedenými osobnostmi stejně silnými jedna jako druhá, v důsledku čehož postrádají jednotnou ideologii či myšlenkovou linii. Odsud pramení také protikladné výroky členů strany (umírnění versus "tvrdé jádro", které se vyjadřuje ve prospěch zavedení šarí'y jako právního systému včetně islámských tělesných trestů). PJD se zhruba 10 000 členy pouze středně velkou stranou, těší se veliké popularitě, a to jednak díky své prozatím neposkvrněné pověsti, svému pragmatismu a vůli účinně řešit problémy, výborným výsledkům svých starostů a radních (již od roku 1997), ale především díky své blízkosti občanům a schopnosti naslouchat jim.

PJD zaznamenala důležitá volební vítězství: parlamentní volby 2002 ji učinily třetí nejsilnější stranou Maroka, velmi úspěšná byla i v komunálních volbách 2003. Je dalece pravděpodobné, že zaznamená strhující úspěch, a možná i vítězství, v parlamentních volbách v roce 2007 a ve volbách komunálních v roce 2009.

V 5. kapitole jsem se pokusila analyzovat ideové zázemí a profilaci PJD od počátků její působnosti podnes.

Z odborných analýz vyplývá, že PJD lze klasifikovat jako umírněnou politickou stranu postavenou na islámských základech, a kterou lze označit za "islamistickou", i když ona sama toto adjektivum odmítá.

PJD se zcela podrobuje pravidlům hry marocké monarchie. Snaží se prosazovat hodnoty demokracie, politického pluralismu, spravedlnosti a prosperity. Jako základ jí přitom slouží islámské náboženství, na které se ve své rétorice i politické akci systematicky vztahuje.

PJD má dobře ujasněné své cíle v oblasti obrany islámu a marocké identity, daleko méně však již v konkrétním řešení ekonomických problémů země.

Mezi hlavní cíle PJD patří autenticita, spravedlnost a rozvoj. Pod autenticitou si PJD představuje "islamizaci" a "marokanizaci" politických institucí, vzdělávání a společenského života (návrat k tradičním hodnotám a principům země). PJD by ráda provedla reformu politických institucí a legislativy ve smyslu šarí'y, jejíž interpretace by však brala ohled na moderní dobu a současný mezinárodně-politický kontext.

Legitimitu krále nezpochybňuje, vyzývá ho však k zásadním demokratickým změnám a především revizi ústavy, která by posílila roli demokraticky volených institucí na úkor moci krále. Dále PJD vyzývá k obraně marocké identity a kultury v globalizujícím se světě. Bojuje za rovnost všech občanů před zákonem i navzájem a respektování práv menšin, zejména Berberů. Je nábožensky velmi tolerantní, není protizidovská, ostře se však staví proti sionismu a izraelské okupaci Palestiny.

Naproti tomu, PJD však zdaleka nemá ujasněný svůj postoj k ekonomickým problémům Maroka. Její politický program sice obsahuje vyjádření ve prospěch liberálních reforem, privatizace a přitahování zahraničních investic, zdá se však, že konkrétní řešení na problémy prozatím postrádá.

Z tohoto důvodu a také kvůli relativnímu mládí této politické strany lze pochybovat o její skutečné schopnosti vládnout. PJD se na účast ve vládě pečlivě připravuje zejména na úrovni měst a obcí prostřednictvím svých starostů a radních, kteří nabírají zkušenosti se správou veřejných věcí, pořádá řadu mezinárodních konferencí o aktuálních problémech Maroka a cestuje do zahraničí, kde se inspiruje a navazuje cenné kontakty. Velmi důležitá je však zkušenost jejích poslanců, kteří mají ve Sněmovně reprezentantů jen o několik křesel méně než každá ze dvou vítězných stran, USFP a Istiqlál.

V 6. kapitole jsem se pokusila nastínit vztahy mezi PJD a jejími odpůrci a spojenci, ale také vnímání PJD analytiky a novináři doma i v zahraničí.

PJD považuje za své nejhorší nepřátele socialisty jakožto odpůrce náboženství, a formálně odmítá jakoukoli spolupráci s nimi. Nejvíce PJD odmítá komunistickou PPS, velmi vyhraněné vztahy má i s USFP. Spojenci PJD jsou zejména salafistický Istiqlál a také strana Forces Citoyennes, se kterou PJD uzavřela dohodu o spolupráci. S ostatními stranami má PJD vztahy vesměs korektní, avšak ne příliš blízké. Je především vnímána jako silná strana, se kterou je třeba počítat a případně si ji i předcházet. Jde však o vztahy čistě funkcionální, nikoli o ideovou blízkost či přátelství. Tento fakt se projevil zejména při sestavování koalice v místních zastupitelstvech po komunálních volbách roku 2003.

Většina odborníků chápe PJD jako umírněnou stranu upřímně přistupující na principy demokracie, pluralismu a akceptující legitimitu marockého krále. Někteří, jako například Youssef Belal, tvrdí, že PJD skrývá své pravé úmysly, a že využije svého volebního vítězství k převzetí moci a nastolení islámského státu.

PJD však lze v každém případě považovat za regulérního politického partnera a běžnou politickou stranu, ač založenou na islámských základech. Jak se domnívá politolog Amr Hamzawy z amerického centra Carnegie Endowment for International Peace, umírněných islamistických hnutí v arabském světě je třeba využít jako jediných aktérů, kteří mají dostatečnou lidovou podporu k tomu, aby vyvíjeli tlak na autoritářské režimy. Jedině s pomocí umírněných islamistů lze dojít demokratických změn v arabském světě.

7.3. Závěr: Potenciál PJD k demokratizaci Maroka

Jak vyplynulo výše, je demokratizace Maroka dlouhým a složitým procesem, který s velkou pravděpodobností nikdy nedospěje ke svému úspěšnému konci. Marocká monarchie by nastolením opravdové demokracie sama sebe vystavila nebezpečí zpochybnění a sesazení, lze tedy soudit, že si vždy zachová určitou míru autoritarismu.

Pokud bereme toto na vědomí, můžeme měřit míru, do které může PJD napomoci demokratizaci země. Jedná se tyto zásadní oblasti:

Zprvce PJD svým upřímným aktivismem, bojem za demokratizaci a moralizováním přispívá, pokud je jí dána možnost, ke zprůhlednění politických a společenských praktik. Vynáší na světlo různé skandály, které jsou politikové pod tlakem veřejného mínění nuceni řešit. Má zájem na skutečné demokratizaci země, přičemž demokracii považuje za realizaci principů islámského státu.

Zadruhé PJD může díky své veliké lidové podpoře vyvíjet tlak na marockou monarchii, aby zprůhlednila politický prostor a méně zasahovala do procesů v něm. V prvním plánu se jedná o absenci manipulace volebních výsledků, ke kterým pravděpodobně došlo ještě i v roce 2002. Tím by král nastolil opravdovou konkurenci mezi politickými stranami, které by byly nuceny se vnitřně zlepšovat a demokratizovat, a musely by se přestat spoléhat na přátelské dohody s makhzenem a vnitřní klientelismus. K moci by tak i uvnitř tradičních politických stran mohla staré

konzervativní a zkorumpované elity vystřídat třída mladých motivovaných lidí schopných účinněji řešit problémy země.

V tomto kontextu je nutno říci, že v roce 2007 bude pravděpodobně vítězství islamistů natolik zřejmé a strhující, že král nebude moci jej ignorovat a zahladit jako po volbách 2002. PJD by tak mohla získat pokud ne plný počet mandátů, které ve skutečnosti získala, její "zrevidovaný" výsledek by jí stejně měl pomoci účastnit se budoucí vlády.

Zatřetí, pokud se PJD se svými blízkými partnery skutečně dostane do většinového postavení ve vládě, bude moci mnohé pozitivní změny prosadit pomocí parlamentního hlasování. Mám zde na mysli především změny legislativy a pronásledování těch, kteří se prohřešují proti demokracii a morálce.

Na druhou stranu však nelze opomíjet odvrácenou tvář PJD. Spekuluje se o tom, že PJD skrývá svůj temný úmysl nastolit islámský stát řízený šarí'ou. Deklarace některých členů PJD mohou tyto domněnky dokládat, jde však spíše jen o ojedinělé výkřiky příslušníků "tvrdého jádra" strany. Ve vedení PJD jinak vítězí pragmatismus a taktika postupných, nenásilných změn.

Slabou stránkou PJD je její relativní politická nezkušenost, absence jasného politického a zejména ekonomického problému a jistá ideová nejednotnost. PJD je směsicí osobností silných jedna jako druhá a jasnou ideovou linii postrádá. V důsledku toho jsou její politická rozhodnutí spíše výsledkem negociací a pragmatismu, spíše jednání ad hoc než promyšlenými kroky.

V případě Maroka se však lze obávat, že nastolení opravdové demokracie, takové, jaká funguje ve vyspělých západních státech, by mohlo mít na tuto zemi vážné a destabilizující účinky. Ohrozilo by totiž samotnou podstatu marockého státu, marocké monarchie. Lze si domýšlet, jak drastické by byly následky jejího pádu. Toho si je dobře vědoma i Strana spravedlnosti a rozvoje.

8. RÉSUMÉ

V textu popisují kontext, ve kterém působí třetí nejsilnější strana Maroka, Strana spravedlnosti a rozvoje. Následně analyzují historii, sociologii, politické myšlení a praxi této strany s cílem poukázat na její potenciál, kterým může přispět k demokratizaci Maroka.

PJD je umírněnou politickou stranou, která se upřímně snaží o demokratizaci země, její společenský a ekonomický rozvoj a transparentnost politických procesů. Vzhledem k její velké lidové podpoře se jí to daří: v parlamentu vynáší na světlo různé skandály a nutí parlamentní strany a vládu se jimi zabývat. Připravuje návrhy zákonů a připomínky, které mají za cíl zprůhlednit politické praktiky. Působí také na úrovni lokální, kde její starostové a městští radní mají výborné výsledky ve veřejné správě. PJD má přísná vnitřní pravidla, kterými zabraňuje neetickému jednání svých členů. Ve svém programu strana klade důraz na zachování autenticity Maroka, spravedlnost a všeobecný rozvoj země.

PJD má však také odvrácenou tvář. Požaduje islamizaci státu a jeho politických institucí. Umírněné křídlo tvrdí, že chce aplikovat vybrané principy islámské šarí'yy, avšak přizpůsobené principům moderní společnosti. Členové „tvrdého jádra“ však tvrdí, že PJD chce aplikovat šarí'u úplně, a to včetně islámských tělesných trestů. Takovéto rozporuplné deklaráce pramení z vnitřních štěpení uvnitř strany, která je konglomerátem silných osobností bez jasného vůdce a jasné ideologie. Politické pozice strany jsou tak výsledkem pragmatismu a momentálních negociací.

PJD s velkou pravděpodobností zvítězí v parlamentních volbách v roce 2007. I přes některé nezanedbatelné radikální postoje má strana velmi silný potenciál k tomu, aby přispěla k demokratizaci země. Nastolení plné demokracie je však v Maroku v současné době nemožné, neboť by tím bylo ohroženo postavení marocké monarchie.

SUMMARY

In the text I am trying to describe the context in which Morocco's third largest party, the Justice and Development Party (PJD), is functioning. In the following text I trying to analyze the history, sociology, political opinions and activities of this party

with the aim of pointing out the potential when it comes to contributing to democratization of Morocco.

The PJD is a moderate Islamic party that is sincerely making efforts towards the democratization of the country, its social and economic development and the transparency of the political processes. Considering its large popularity it is quite successful as well. It is revealing all kinds of different scandals and forces the parliamentary parties to dwell on the issues. It prepares bills and amendments that are to make political practice more transparent. It is also active on the local level, where the PJD mayors and municipal counselors give excellent results in public administration. The PJD has strict internal rules to avoid the non-ethical behaviour of its members. In its political program the party emphasizes sustention of Morocco's authenticity, justice and the general development of the country.

Nevertheless, the PJD also has a hidden face. It demands the Islamization of the state and its political institutions. Its moderate wing claims to wish to implement only certain refined principals of the Islamic sharia, tailored according to the modern society. The "hard core" members claim that the PJD desires to apply the sharia entirely, including Islamic corporal punishment. Such contradictory declarations arise from the disputes inside the party, which is a compound of strong personalities that lack a distinct leader and ideology. The PJD's political positions are consequently results of pragmatism and immediate negotiations.

The PJD is probably going to win the 2007 parliamentary elections. Despite some main fundamental positions, the party has a strong potential in contributing to the democratization of the country. Nevertheless, establishing complete democracy is not possible in today's Morocco, since it could pose as a threat to the significance of its monarchy.

9. SEZNAM LITERATURY

Základní literatura:

- Balík, S., Kubát, M., *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, Dokořán, Praha 2004
- Barša, P., *Západ a islamismus. Střet civilizací, nebo dialog kultur?*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2001
- Burgat, F., *Face to Face with Political Islam*, I. B. Tauris, New York 2003
- Darif, M., *Le Maroc politique*, Sindbad, Paris 2005
- Dvořáková, V., Kunc, J., *O přechodech k demokracii*, Slon, Praha 1994,
- Hloušek, V., Kopeček, L. (eds.), *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*, Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno 2003
- Kropáček, L., *Duchovní cesty islámu, Vyšehrad, Praha 2003*
- Kropáček, L., *Islámský fundamentalismus*, Vyšehrad, Praha 1996
- Lijphart, A., *Patterns of democracy*, Yale University Press, New Haven, 1999
- Luciani, G., *The Arab State*, University of California Press, Berkeley 1990
- Mendel, M., *Islámská výzva. Z dějin a současnosti politického islámu*, Atlantis, Brno 1994
- Novák, M., *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia.*, Slon, Praha 1997
- Novák, M., *Jakou demokracii pro nové demokracie? Konsensuální model, efektivita a kulturně homogenní země*, Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno 2002
- Roy, O., *The Failure of Political Islam*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1994
- Roy, O., *L'échec de l'islam politique*, Editions du Seuil, Paris 1992
- Říchová, B., *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*, Portál, Praha 2000

- Said, E., *Orientalism. Western Conceptions of The Orient*, Penguin Books, London 1995

Základní monografická:

- Burgat, F., *L'islamisme au Maghreb, La voix du Sud*. Karthala, Paris, 1988
- Dalle, I., *Les Trois Rois. La monarchie marocaine de l'indépendance à nos jours*. Fayard, Paris, 2004.
- Hammoudi, A., *Maîtres et disciples. Genèse et fondement des pouvoirs autoritaires dans les sociétés arabes*, Maisonneuve et Larose, Paris 2001
- Chaarani, A., *La mouvance islamiste au Maroc. Du 11. septembre 2001 aux attentats de Casablanca du 16. mai 2003*, Karthala, Paris 2004
- Chakib, Bromi, R., H., *Le Maroc politique. Guide.*, Rabat 2004
- Tozy, M., *Monarchie et islam politique au Maroc*, Presses de Science Po, Paris 1997
- Zeghal, M., *Les islamistes marocains. Le défi à la monarchie*, La Découverte, Paris 2005
- Vairel, Frédéric, Cesari, J., *Le fonctionnement du Mouvement Populaire Constitutionnel et démocratique aux élections de 1997*, IEP Aix-en-Provence 1997

Základní monografická periodická:

- Abbar, R., *Petits pas deviendront grands. PJD à la conquête du Sud*, in : Aujourd'hui Le Maroc, no. 520, 18. 3. 2005
- El Azizi, A., *Changement dans la continuité. Mohamed Hamdaoui nommé à la tête du Mouvement Unité et Réforme*, in: Maroc Hebdo International no. 577, 24.- 30. 10. 2003
- Azizi, A., *Demain, la chariâ La victoire des Islamistes aux élections législatives sème la panique*, in : Maroc Hebdo International, 527, 4. – 10. 10. 2002

- Azizi, A., *Pas de parti pour Cheikh Yassine*, Maroc Hebdo International, no. 493, 11. – 17. 1. 2002
- Benmbarek, N., *Rencontre avec les femmes du Parti de la Justice et du Développement. La politique sous le voile*. Maroc Hebdo International č. 528, 11, -17. 10. 2002
- Catusse, M., Vairel, F., "*Ni tout à fait le meme, ni tout à fait un autre*": *Métamorphoses et continuité du régime marocain*, in: Maghreb-Machrek, no. 175; printemps 2003
- Chadi, T., *La galaxie intégriste. Recensement des mouvements islamistes au Maroc*, in: Maroc Hebdo International, no. 559, 23. – 30. 5. 2003
- Daoud, Z., *Maroc: les élections de 1997. Histoire d'un alternance recherchée*, in Monde arabe Maghreb Machrek, no. 158, oct-déc. 1997
- El Hamraoui, M., *Un nouveau parti à référentiel islamiste est né*, in: Le Reporter, 2. 1. 2006
- Enhaili, A., Adda O., *Etat et islamisme au Maghreb*, in : Middle East Review of Intl. Affairs, vol. 7 no. 1, March 2003
- Entelis, J. P., *Morocco: Democracy Denied. The Gap between Image and Reality*, in Le Monde diplomatique, october 2002
- Garçon, J., *Poussée islamiste au Maroc. Seul un artifice électoral a permis de contenir le PJD aux municipales*, in : Libération, 15. 9. 2003
- Garçon, José, *Maroc: entre gouvernement et monarchie*. Les Cahiers de l'Orient, nr. 58, 2. trimestre 2000
- Grotti, L., *Un second soufflé pour les partis?* in: Jeune Afrique/L'Intelligent, nr. 2339, 6 –12. 11. 2005
- Haenni; P., Roy, O. (ed.), *Le post-islamisme*, in: Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée, no. 85-86, 1999
- Jemaa M., *PJD: Si nous étions au gouvernement*, in: La Vie éco, 28. 5. 2004
- Jouhari, N., *Leçon d'un scrutin*, Maroc Hebdo International no. 430, 8. – 14. 9. 2000
- *Khalidi veut son parti*, in: Le Reporter, 25. 12. 2005
- Lagarde, D., Tozy, M., *Où vont les islamistes?*, in : L'Express, 16.11.2000
- Lamchichi, A., *Etat, légitimité religieuse et contestation islamiste au Maroc*, in: Confluences Méditerranée, no. 12, 1994

- Lamchichi, A., *Les islamistes font leur rentrée politique. Le PJD frappe à la porte du gouvernement*, in: Maroc Hebdo International, no.619, 17. – 23. 9. 2004
- Lariège; J., *Le parti de la Justice et du Développement*, in: Les cahiers de l'Orient, no. 74, 2. trimestre 2004
- Lariège; J., *Les enseignements d'un scrutin*, in: Les cahiers de l'Orient, no. 74, 2. trimestre 2004
- *Le PJD et les FC signent un accord de partenariat*, Jeune Afrique, 17. 11. 2005
- Maddy-Weitzman B., *Islamism, Moroccan-Style: The Ideas of Sheikh Yassine*, in: The Middle East Quarterly, 1 Winter 2003, vol. X, nr. 1
- Mdidech, J., *Islamistes et modernistes... pas si opposés que ça*, in: L'Express, 17.10.2003
- Mdidech, J., Filali, H., *Le pouvoir est entre les mains du Roi*, in La vie économique, 7.4.2006
- Mohsen-Finan K., Zeghal M., *Opposition islamiste et pouvoir monarchique au Maroc. Le cas du Parti de la Justice et du Développement*, in: Revue française de science politique, vol. 56, nr. 1, 2. 2. 2006
- Rémy, L., *Le Makhzen. La monarchie à l'épreuve*, in: Les Cahiers de l'Orient, no. 74, 2. trimestre 2004
- Santucci, J.-C., *Le Multipartisme marocain entre les contraintes d'un "pluralisme contrôlé" et les dilemmes d'un "pluripartisme autoritaire"*, in : Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée, no. 111-112, Édisud, Aix 2002
- Sater, J. N., *Morocco after the Parliamentary Elections of 2002*, in Mediterranean Politics, vol. 8, nr. 1, spring 2003, Frankcass&Co. Ltd., London 2003
- Sehim, M., *L'équation Sahara*, in: Maroc Hebdo International, no. 661, 15. – 21. 7. 2005
- Tozy M., *L'islamisme à l'épreuve du politique*, in : Confluences Méditerranée, n° 31, 1999
- Tozy, M., *De l'action clandestine au parlement: Qui sont les islamistes au Maroc ?*, in : Le Monde diplomatique, janvier 2001
- Tozy, M., *L'islamisme à l'épreuve du politique*, in Confluences Méditerranée n. 31 – automne 1999, Editions Harmattan, Paris 1999

- Tremlett, G., *Islamists hold key to Moroccan elections. King relaxes reins to allow first step towards real democracy*, in: *The Guardian*, 28. 9, 2002
- Willis, M. J., *Morocco's Islamists and the Legislative Elections of 2002: The Strange Case of the Party That Did Not Want to Win*, in: *Mediterranean Politics*, vol. 9, nr. 1, Spring 2005

Ostatní zdroje:

- Burgat, F., *La génération Al-Qaida: de l'imposition d'un ordre mondial contesté a l'internationalisation d'une résistance "islamique"* (partie 1/2), 2. listopadu 2004,
http://www.oumma.com/article.php3?id_article=1239&var_recherche=burgat
- Hamzawy, A., *Key to Arab Reform: Moderate Islamists*, The Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C., 26. 7. 2005,
www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=17258
- *Le PJD fait campagne "pour un Maroc meilleur"*
http://www.mincom.gov.ma/french/generalites/orga_eta/elections2002/partis/declaPJD.htm
- Wegner, E., *Arab Reform Bulletin*, April 2006, vol. 4, Issue 3, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC
www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=18233

Internetová stránka Strany spravedlnosti a rozvoje (PJD) : www.pjd.ma

- *Autenticidad, Justicia y Desarrollo*
http://www.pjd.ma/article_es.php3?id_article=278
- Bennani, D., *Othmání sobre el diván*, rozhovor v Tel Quel, 2006
http://www.pjd.ma/article_en.php3?id_article=3461
- *Declaración*
http://www.pjd.ma/article_es.php3?id_article=370
- Jamaï, A., *Conseil national du PJD...Les échos*, 9. ledna 2006
http://www.pjd.ma/article.php3?id_article=842
- Jamaï, A., Chadi, T., Rhandi, M., *Villes islamistes. Le pragmatisme des maires PJD*, http://www.pjd.ma/article.php3?id_article=744

- Znaidi, M., *Youssef Belal: "Non, il ne faut pas craindre une victoire du PJD en 2007" – un débat au CERAB su "mouvement islamique et élections"*, 20. 2: 2006
http://www.pjd.ma/article.php3?id_article=844
- *La Lámpara*
http://www.pjd.ma/article_es.php3?id_article=277
- *Landmarks in The Party's History*
http://www.pjd.ma/article_en.php3?id_article=345
- *Le PJD et les FC signent un accord de partenariat*, in: MAP (Maghreb Arabe Presse), 20.11.2005
- *Misión del partido*
http://www.pjd.ma/article_es.php3?id_article=276
- *Politický projekt PJD*
http://www.pjd.ma/leprojet_ar.php3
- *Thourough Progress*
http://www.pjd.ma/article_en.php3?id_article=342

Internetové odkazy staženy dne 15. května 2006